

ΛΑΪΚΙΣΜΟΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΑΝΤΙΛΑΪΚΙΣΜΟΥ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΤΥΠΟ, 2014-2015

ΝΙΚΟΣ ΝΙΚΗΣΙΑΝΗΣ / ΘΩΜΑΣ ΣΙΩΜΟΣ / ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΤΑΥΡΑΚΑΚΗΣ / ΤΙΤΙΚΑ ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΙΑ

Ο Νίκος Νικήσιανης είναι μεταδιδακτορικός ερευνητής και συμμετείχε στο πρόγραμμα POPULISMUS για την έρευνα πάνω στον λαϊκιστικό λόγο και τη δημοκρατία.

Ο Θωμάς Σιώμος είναι υποψήφιος διδάκτορας και συμμετείχε ως ερευνητής στο πρόγραμμα POPULISMUS.

Ο Γιάννης Σταυρακάκης είναι καθηγητής ανάλυσης πολιτικού λόγου στο ΑΠΘ. Είναι ο κύριος ερευνητής του προγράμματος POPULISMUS.

Η Τίτικα Δημητρούλια είναι αναπληρώτρια καθηγήτρια στο Ψηφιακό Εργαστήριο για τις Ανθρωπιστικές Σπουδές της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ.

1. Εισαγωγή: λαϊκιστικός και αντιλαϊκιστικός λόγος στην έρευνα και στις πολιτικές πρακτικές

Τον Μάιο του 2012, όταν το περιοδικό *TIME* έθεσε στον πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, José Manuel Barroso, το ερώτημα: «τι σας ανησυχεί περισσότερο στη σημερινή Ευρώπη»;, η απάντησή του ήταν: «Πιθανότατα, η άνοδος κάποιων λαϊκιστικών κινημάτων στα άκρα του πολιτικού φάσματος». Στο πλαίσιο των εκλογικών και ευρύτερα των πολιτικών εξελίξεων που συνόδευσαν τη διαχείριση της ευρωπαϊκής κρίσης από το 2008 και μετά, είναι σαφές ότι ο λαϊκισμός, από όπου κι αν προέρχεται, έχει ανακηρυχθεί επισήμως ως ο βασικός εχθρός της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στην Ελλάδα ειδικότερα, μετά την είσοδο στην εποχή των μνημονίων και των αντιμνημονίων, η έννοια του λαϊκισμού αποτέλεσε κεντρικό διακύβευμα στις πολιτικές αντιπαραθέσεις. Την ίδια περίοδο, δεν υπήρξε σχεδόν κανένα αντιπολιτευτικό κόμμα ή κίνημα –και όχι μόνο– που να μην κατηγορήθηκε από τους αντιπάλους του ως «λαϊκιστικό», μία κατηγορία που, ρητά ή υπόρρητα, τους προσέδιδε ταυτόχρονα ένα σύνολο χαρακτηριστικών, όπως η κοινωνική και πολιτική καθυστέρηση, ο λανθάνων ή ανοιχτός εθνικισμός/νατιβισμός, η δουλική λατρεία του ηγέτη, η αποστασιοποίηση από το δημοκρατικό παιχνίδι, η χωρίς αρχές

συνύπαρξη (ακρο)αριστερών και ακροδεξιών στοιχείων, η ψευδολογία, η ανικανότητα, η ακραία πολιτικάντικη και οπισθοδρομική στάση.

Όλα αυτά τα αποδιδόμενα στον λαϊκισμό χαρακτηριστικά αντλούνταν, σε μεγάλο βαθμό, από τη διεθνή φιλολογία γύρω από το λαϊκιστικό φαινόμενο,¹ για να προσαρμοστούν, συχνά με τη βία, στην ελληνική πραγματικότητα. Στο πλαίσιο της εν λόγω φιλολογίας, αν και συχνά τονιζόταν ότι ο «επάρατος» λαϊκισμός διατρέχει όλη την πολιτική σκηνή και όλη την (οργανωμένη) κοινωνία, στην πράξη συνδεόταν, πρωτίστως, με τις κοινωνικές αντιστάσεις στις μνημονιακές πολιτικές και την πολιτική εκπροσώπηση που αυτές σταδιακά απέκτησαν. Έτσι, στο πλαίσιο του κυρίαρχου λόγου, «το τέρας του λαϊκισμού» απέκτησε *μυθικές* διαστάσεις, ενσαρκώνοντας κάθε κακό, κάθε «χρόνια παθολογία» της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας: τον «κομματισμό», το «πελατειακό κράτος», την ισχύ των «συντεχνιών», κ.λπ. Όπως ήταν αναμενόμενο, το «αντιλαϊκιστικό» αυτό στρατήγημα της δαιμονοποίησης συγκεκριμένων πολιτικών στάσεων, ταυτοτήτων και συμπεριφορών ως «λαϊκιστικών» και η επιχειρούμενη «φυσικοποίηση» της αρνητικής συνδύλωσης του «λαϊκισμού»,² όπως και της υπαγωγής σε αυτόν κάθε εναλλακτικής σκέψης και δράσης, δημιούργησε αντίρροπες δυνάμεις στο επίπεδο του δημόσιου λόγου.³

Για να διερευνήσει με συστηματικό τρόπο τις παραπάνω συναρθρώσεις και αντιπαραθέσεις, η ερευνητική ομάδα του προγράμματος POPULISMUS⁴ επικαίρησε, ανάμεσα στα άλλα ερευνητικά έργα που ανέλαβε και στην υπηρεσία μιας μεθοδολογικής τριγωνοποίησης, να μελετήσει τον οιονεί «λαϊκιστικό» –σωστότερα, μάλλον, «φιλολαϊκιστικό»– και τον «αντιλαϊκιστικό» λόγο, όπως αυτοί αρθρώνονται μέσα από τον ελληνικό τύπο. Η επιλογή της ενασχόλησης με τον τύπο βασίστηκε στο γεγονός ότι, παρά τη μείωση της κυκλοφορίας των εντύπων και την ανάπτυξη και ενίσχυση των νέων μέσων, ο τύπος εξακολουθεί να κατέχει κομβική θέση στο ελληνικό επικοινωνιακό σύστημα, καθώς α) συνιστά, συνήθως, τη «ναυαρχίδα» των επικοινωνιακών ομίλων, ακόμα και όταν αυτοί διαθέτουν και άλλα μέσα· β) στα τελευταία, εργάζονται συνήθως οι ίδιοι δημοσιογράφοι των εντύπων και δη των εφημερίδων· γ) η ενημέρωση του κοινού από το διαδίκτυο σε μεγάλο βαθμό βασίζεται στη διαδικτυακή έκδοση έντυπων μέσων.⁵

Τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας, τα οποία εκτίθενται συνοπτικά στο παρόν άρθρο, παρουσιάζουν ενδιαφέρον, κυρίως στον βαθμό που ταυτοποιούν και επικυρώνουν ποιοτικά αλλά και ποσοτικά τα κατεξοχήν χαρακτηριστικά του αντιλαϊκιστικού λόγου, ενώ –συγχρόνως– φαίνεται να αμφισβητούν κάποιες διαδεδομένες στερεοτυπίες για τον (φιλο)λαϊκιστικό λόγο.

Θεωρητική και μεθοδολογική βάση αναφοράς σε

αυτή την ερευνητική διαδικασία αποτέλεσε η *ανάλυση λόγου* και ειδικότερα η (ποιοτικού τύπου) διεπιστημονική προσέγγιση της λεγόμενης «Σχολής του Essex», η οποία προσεγγίζει τον λαϊκισμό πρωτίστως ως μορφή πολιτικού λόγου, δηλαδή ως δίκτυο νοήματος που συγκροτεί πολιτικές ταυτότητες και εμψυχώνει πολιτικές πρακτικές.⁶ Σε αυτό το πλαίσιο, υιοθετήθηκαν δύο βασικά λειτουργικά κριτήρια για τη διαφορική ταυτοποίηση του λαϊκιστικού λόγου, που διακρίνουν τη σημασία της έννοιας σε σχέση με την κοινή της χρήση: (1) η άρθρωσή του γύρω από το κομβικό σημείο –το «κενό σημαίνον»– «λαός», και, (2) η αναπαράσταση του πολιτικού και κοινωνικού πεδίου κατά τρόπο θεμελιωδώς ανταγωνιστικό και διχοτομικό, που διαιρεί την κοινωνία σε δύο κύριους πόλους-γραμμές ισοδυναμίας: το κατεστημένο, το μπλοκ της εξουσίας, οι «από πάνω», εναντίον των «από κάτω», του «λαού».⁷ Υπό την έννοια αυτή, ο εικαζόμενος «φιλολαϊκισμός» ορισμένων ΜΜΕ θα αναφέρεται σε μια στάση καταρχήν ευμενής απέναντι σε επιχειρήματα αυτού του είδους.

Τη συνθήκη αυτή τη συναντούμε σε πλήρη ανάπτυξη στην Ελλάδα της κρίσης. Από τη μία, τα αιτήματα των κοινωνικών στρωμάτων που βίωσαν μια βίαιη κοινωνικο-οικονομική καθίζηση συντάχθηκαν, σταδιακά, σε ένα διεκδικητικό πλαίσιο που αντιπαρέθεσε τον «λαό» απέναντι στις εγχώριες και ευρωπαϊκές πολιτικές και οικονομικές ελίτ. Από την άλλη, οι εν λόγω ελίτ και το εδραιωμένο κομματικό σύστημα, που ελάχιστα ενδιαφέρθηκαν να οικειοποιηθούν παραγωγικά και να αντιπροσωπεύσουν στοιχειωδώς το «λαϊκό» στοιχείο, ακόμα και να αφουγκραστούν απλώς –έστω και προσχηματικά– τα αιτήματα και τις αγωνίες του, επικαίρησαν μάλλον να το απωθήσουν, ανάγοντάς το στο σύστοιχο του «λαϊκιστικού». Στο τελευταίο, μάλιστα, φάνηκε να φορτώνουν κάθε ελληνική και ευρωπαϊκή κακοδαιμονία. Δικαιώνοντας μια προσέγγιση που εμπνέεται από τη «Σχολή του Essex», ο «λαϊκισμός» αναδείχθηκε έτσι σε ένα σημαίνον κατεξοχήν κενό και, ως εκ τούτου, σε σκευός ικανό να δεξιωθεί ένα πλεόνασμα ετερογενών νοημάτων, να καταστεί συνεκδοχή ενός πανταχού παρόντος κακού και να συνδεθεί με όλες τις πιθανές εκφάνσεις του: ανευθυνότητα, δημαγωγία, εξαχρείωση, διάβρωση, καταστροφή, ανορθολογισμός.⁸

Η κρίση συνιστά έτσι το έδαφος πάνω στο οποίο καρπίζει τόσο ο λαϊκιστικός όσο και ο αντιλαϊκιστικός λόγος. Ειδικότερα, η εμπειρία της κρίσης προσφέρει την ευκαιρία στον αντιλαϊκιστικό λόγο, που ασφαλώς προϋπήρχε, όπως άλλωστε και ο λαϊκισμός,⁹ να θέσει στο εδώλιο το ίδιο το «μεταπολιτευτικό» κοινωνικό μοντέλο, αρθρώνοντας μια ολική ηθικο-πολιτισμική ερμηνεία της ελληνικής κρίσης και των τρόπων για την υπέρβασή της.¹⁰ Η διαμάχη μεταξύ λαϊκιστικών και μη-λαϊκιστικών δυνάμεων, μεταξύ των αριστερόστροφων μεταλλάξεων του «μεταπολιτευτικού» λαϊκισμού και ενός τεχνοκρατι-

κού/εκσυγχρονιστικού αντιλαϊκισμού, αναδύεται έτσι ως αξονικός ανταγωνισμός της ελληνικής δημόσιας σφαίρας. Στην εν λόγω διαμάχη μάλιστα φαίνεται να διακυβεύονται αντικρουόμενα κοινωνικά και πολιτικά συμφέροντα και, εντέλει, ο χαρακτήρας της ίδιας της δημοκρατίας, μέσα από την αντιπαράθεση ενός αναδιανεμητικού/συμμετοχικού (εξισωτικού) και ενός μετα-δημοκρατικού (ελιτίστικου) μοντέλου.

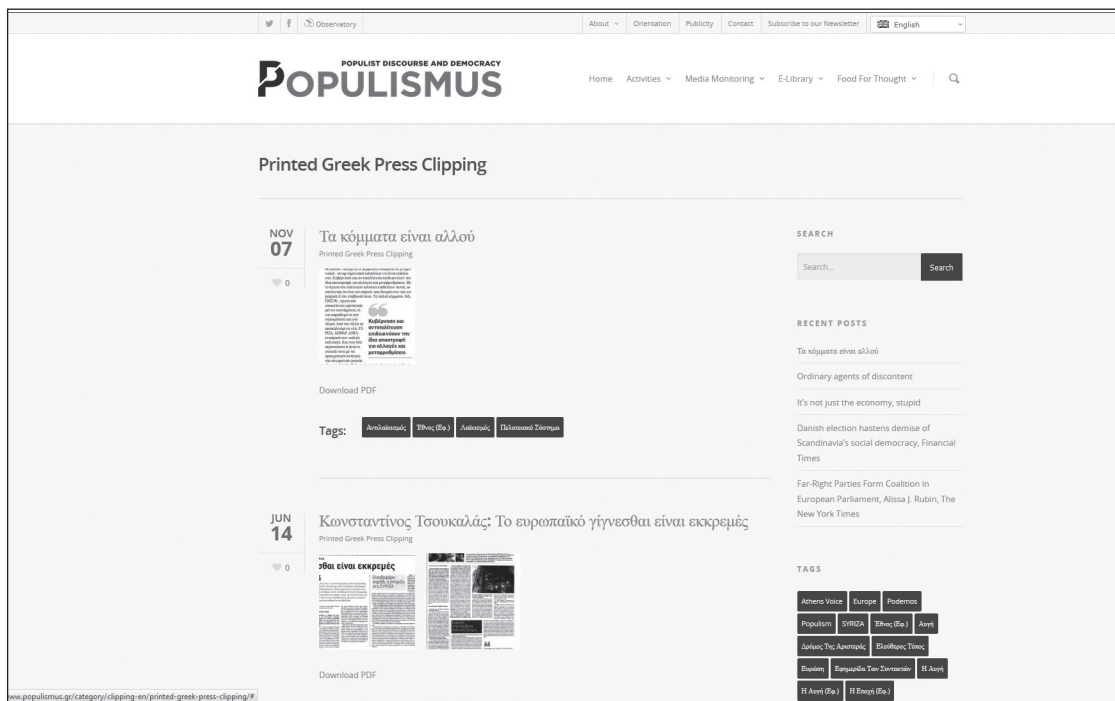
Στο πλαίσιο αυτό, η ερευνητική ομάδα του POPULISMUS επιχείρησε να αποτυπώσει και να χαρτογραφήσει τη διάκριση και τον ανταγωνισμό ανάμεσα σε λαϊκιστικά/φιλολαϊκιστικά και μη-λαϊκιστικά/αντιλαϊκιστικά προφίλ στο επίπεδο του δημοσιογραφικού λόγου στην Ελλάδα της κρίσης, συνδυάζοντας την ποιοτική ανάλυση λόγου, με βάση τις αρχές της «Σχολής του Essex», με τη μεθοδολογία των Σωμάτων Κειμένων (corpora) και την ηλεκτρονική ανάλυση κειμένου.¹¹

Ο συνδυασμός αυτός της ποιοτικής ανάλυσης λόγου και της ηλεκτρονικής ανάλυσης κειμένου, και ειδικότερα της λεξικομετρίας, έχει ήδη δοκιμαστεί σε αναλύσεις στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών γενικά και της πολιτικής επιστήμης ειδικότερα.¹² Η λεξικομετρία αποτελεί μια από τις πιο διαδεδομένες μεθόδους ηλεκτρονικής ανάλυσης κειμένου (ή αλλιώς, ανάλυσης κειμένου με τη βοήθεια υπολογιστή), παρότι έχει έρθει στο διεθνές προσκήνιο σχετικά πρόσφατα και καταγωγικά συνδέεται ιδίως με τον γαλλικό χώρο.¹³ Η λεξικομετρική προσέγγιση βασίζεται στη Γλωσσολογία Σωμάτων Κειμένων, μια μεθοδολογία που επεξεργάζεται Ηλεκτρονικά Σώματα Κειμένων (ΗΣΚ/corpora), δηλαδή συλλογές κειμένων, συγκροτημένες για ειδικό σκοπό με τη χρήση εργαλείων γλωσσικής τεχνολογίας. Τα ΗΣΚ αυτά είναι κλειστά (τα κείμενα που τα συναποτελούν επιλέγονται και δεν προστίθενται νέα), μπορεί όμως να περιλαμβάνουν πολλά υπο-σώματα (sub-corpora). Η επεξεργασία τους, εξάλλου, δεν βασίζεται, όπως στην Ηλεκτρονική Ανάλυση Περιεχομένου (Computational Content Analysis/CCA), σε προκαταρκτικά σχήματα, αλλά στηρίζεται σε αμιγώς εμπειρικά ευρήματα με βάση αυθεντικό λόγο, που αναλύονται μέσα στο συγκείμενό τους. Η επιλογή των κειμένων στο ΗΣΚ εισάγει φυσικά τον παράγοντα της υποκειμενικότητας, στη μορφή και με τη βαρύτητα όμως που έχει και στην ποιοτική ανάλυση. Αντίθετα, ο υπολογιστής επιτρέπει την επεξεργασία πολύ μεγάλου όγκου κειμενικού υλικού και μάλιστα με ανοικτό τρόπο, απόλυτα συμβατό με το θεωρητικό πλαίσιο του Προγράμματος POPULISMUS και ειδικότερα με την ανάλυση λόγου της «Σχολής του Essex», ικανό μάλιστα να συνεισφέρει στη μεθοδολογική του ανάπτυξη. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο, ότι η λεξικομετρία χρησιμοποιείται συστηματικά σε έργα ανάλυσης πολιτικού λόγου, όπως το Polmine και το Textopol και σε έργα, των οποίων το θεωρητικό υπόβαθρο είναι η θεωρία της «Σχολής του Essex».¹⁴

2. Υλικό και μέθοδος ανάλυσης

Η παρούσα έρευνα αναφέρεται σε δημοσιεύματα ελληνικών εφημερίδων κατά το χρονικό διάστημα ενός έτους, από την 1η Ιουνίου 2014 έως την 31η Μαΐου 2015. Το διάστημα αυτό συνέπεσε με καθοριστικά πολιτικά γεγονότα και συγκρούσεις, οι οποίες τροφοδότησαν συστηματικά τη διαμάχη (φιλο)λαϊκιστικού και αντιλαϊκιστικού λόγου. Ενδεικτικά μπορούν να αναφερθούν: οι Ευρωεκλογές της 25ης Μαΐου 2014, με τη νίκη –για πρώτη φορά– του ΣΥΡΙΖΑ στην Ελλάδα, και την αύξηση της επιρροής, ή ακόμα την επικράτηση, πανευρωπαϊκά, μιας σειράς δυνάμεων που χαρακτηρίζονται γενικά ως λαϊκιστικές (Front National στη Γαλλία, UKIP στη Μ. Βρετανία, κ.ά.): ο κυβερνητικός ανασχηματισμός που ακολούθησε και η αποκατάσταση της λεγόμενης «λαϊκής» δεξιάς· οι διαρκείς προσπάθειες για την ανασύνταξη του κεντροαριστερού πόλου, η οποία περιστράφηκε, σε μεγάλο βαθμό, γύρω από το δίπολο «λαϊκισμός/μεταρρυθμίσεις»· οι τελευταίες μεταρρυθμιστικές προσπάθειες της συγκυβέρνησης ΝΔ-ΠΑΣΟΚ, με βασικότερες τη μερική ιδιωτικοποίηση της ΔΕΗ και την αλλαγή καθεστώτος στον αιγιαλό και τα δάση, οι οποίες συνάντησαν τη σφοδρή αντίθεση της «λαϊκιστικής» αντιπολίτευσης και σημαντικού μέρους της οργανωμένης κοινωνίας· η άτυπη έναρξη της προεκλογικής περιόδου, με την αναγγελία εκ μέρους του Α. Τσίπρα του κυβερνητικού προγράμματος του ΣΥΡΙΖΑ από το βήμα της ΔΕΘ· η αποτυχία της τελευταίας αξιολόγησης, η αδυναμία εκλογής προέδρου της Δημοκρατίας και, τελικά, η προκήρυξη των εκλογών της 25ης Ιανουαρίου· η εκλογική νίκη του ΣΥΡΙΖΑ, οι λαϊκές κινητοποιήσεις υποστήριξης των πρώτων εβδομάδων, η ενδιάμεση συμφωνία της 20ής Φεβρουαρίου και ο νέος γύρος των διαπραγματεύσεων, οι οποίες, ως το τέλος τουλάχιστον της περιόδου αναφοράς, ακολούθησαν πορεία εκκρεμούς. Ιδιαίτερα, κατά την τελευταία αυτή φάση, στη φιλοκυβερνητική ή «φιλολαϊκιστική» (βλ. παρακάτω) πλευρά του τύπου, το δίπολο που κυριαρχεί λαμβάνει τη μορφή: «λαϊκή κυριαρχία» ή «σεβασμός στη δημοκρατική βούληση», από τη μία, υποταγή στους εκβιασμούς των δανειστών, από την άλλη· ανάλογα με τον εκάστοτε εκφραστή, στο δίπολο αυτό τονίζονται τα οικονομικά-ταξικά, ή τα εθνικά-πατριωτικά χαρακτηριστικά της αντιπαράθεσης. Στην «αντιλαϊκιστική» πλευρά αντίστοιχα, αναδεικνύεται όλο και πιο σαφώς ως κυρίαρχο το δίπολο «Ευρώπη ή λαϊκισμός».¹⁵

Μέσα σε αυτό το διάστημα, λοιπόν, το Πρόγραμμα POPULISMUS απέκτησε πρόσβαση σε συνολικά 17.363 άρθρα, τα οποία περιείχαν τις λέξεις-κλειδιά: «λαός», «λαϊκισμός», «δημοκρατία» και «κρίση»: ουσιαστικά πρόκειται για το μεγαλύτερο –και σε κάθε περίπτωση πιο αντιπροσωπευτικό– μέρος της καθημερινής πολιτικής αρθρογραφίας. Τα παραπάνω άρθρα διαβάζονταν καθημερινά από τα μέλη της Ομάδας Έργου, τα οποία και επέ-

Πηγή: <http://www.populismus.gr/category/clipping-en/printed-greek-press-clipping/>

λεγαν ένα ποσοστό από αυτά, με τα παρακάτω ποιοτικά κριτήρια:

- Σημαίνουσα αναφορά στον «λαϊκισμό», θετική ή αρνητική
- Σημαίνουσα αναφορά στον «λαό», τη «λαϊκή βούληση», τη «λαϊκή κυριαρχία»

Επιλέχθηκαν τελικά 928 άρθρα από 40 διαφορετικά έντυπα μέσα, κατά προτεραιότητα άρθρα γνώμης και συνεντεύξεις, ενώ αγνοήθηκαν, κατά κανόνα, πολύ σύντομα σχόλια (του τύπου των «παραπολιτικών»), ρεπορτάζ με δηλώσεις πολιτικών και σημειώματα αναγνωστών – εκτός και αν προσέφεραν κάποια σημαντική νέα οπτική. Γενικά, έγινε προσπάθεια να περιλαμβάνονται, με αναλογική εκπροσώπηση, όλες οι απόψεις που εντοπίστηκαν (ποιοτικά στρωματοποιημένη δειγματοληψία). Στα επιλεγμένα άρθρα προσδόθηκαν ετικέτες, περιγραφικές του βασικού τους περιεχομένου και δημοσιεύονταν καθημερινά στην ιστοσελίδα του προγράμματος: www.populismus.gr, όπου και παραμένουν διαθέσιμα:

Στη συνέχεια, τα 928 επιλεγμένα άρθρα κωδικοποιήθηκαν και κατηγοριοποιήθηκαν με κριτήριο τη σχέση τους με τον λαϊκιστικό λόγο, με βάση ποιοτικά κριτήρια, τα οποία στηρίζονται στο θεωρητικό πλαίσιο του Προ-

γράμματος POPULISMUS. Προέκυψαν έτσι οι εξής κατηγορίες:

1. Άρθρα θετικά διακείμενα προς τον λαϊκιστικό λόγο. Στα άρθρα αυτά περιλαμβάνονται:

- Άρθρα με σημαίνουσα και θετική αναφορά στον «λαό» ή/και τη «λαϊκή κυριαρχία», ιδιαίτερα αν έχουν αναφορές σε μία ριζική αντίθεση ανάμεσα στον λαό και τις ελίτ.

- Άρθρα που ρητά αντιπολιτεύονται τον αντιλαϊκιστικό λόγο, από μια σκοπιά ανάλογη με την παραπάνω.

Καθώς δεν θα ήταν πάντα ακριβές τα άρθρα αυτά να θεωρηθούν αυτόματα ως «λαϊκιστικός» λόγος, καθώς σπάνια είναι αυτή η διακηρυγμένη πρόθεση του συγγραφέα τους, θα αποκαλούνται στη συνέχεια, κατά σύμβαση, «φιλολαϊκιστικά» άρθρα.

2. Άρθρα που τοποθετούνται ρητά ενάντια στον λαϊκισμό (στο εξής «αντιλαϊκιστικά» άρθρα).

3. Άρθρα που αναφέρονται στον λαϊκισμό με ουδέτερο τρόπο (π.χ. μεταφορά δηλώσεων ή αναλύσεων τρίτων).

4. Άρθρα που δεν αναφέρονται στον λαϊκισμό, αλλά σε άλλες θεματικές, όπως η δημοκρατία, η κρίση κ.ά.

Με βάση την παραπάνω ποιοτική κωδικοποίηση, συγκροτήθηκαν από τα αντίστοιχα άρθρα Ηλεκτρονικά Σώ-

ματα Κειμένων, τα οποία υποβλήθηκαν σε λεξικομετρική ανάλυση, με στόχο να εντοπιστούν τα βασικά χαρακτηριστικά του φιλολαϊκιστικού και του αντιλαϊκιστικού λόγου στον ελληνικό τύπο.

Η λεξικομετρία χρησιμοποιεί ποικίλες μεθόδους και εφαρμογές στην ανάλυση κειμένου, με πιο γνωστές αυτές που χρησιμοποιήθηκαν και στην προκειμένη μελέτη, δηλαδή την ανάλυση της συχνότητας των εμφανίσεων και των συνεμφάνισεων των λέξεων, μέσα στα άμεσα και ευρύτερα συμφραζόμενά τους – σε συμφραστικό πίνακα λέξεων. Ως *Συμφραστικός Πίνακας Λέξεων* (ΣΠΛ, Concordance) νοείται ο πίνακας των εμφανίσεων όλων των λεξικών τύπων, λημματοποιημένων ή αλημματοποιητών, σε ένα κείμενο ή ένα σώμα κειμένων, που παρατίθενται μαζί με τα άμεσα κειμενικά τους συμφραζόμενα (context).

Πρόκειται για μια μέθοδο που χρησιμοποιείται, όπως είδαμε, όλο και συχνότερα και στις κοινωνικές επιστήμες, με αξιολογικά αποτελέσματα. Ο λόγος για τον οποίο συμβαίνει αυτό είναι ότι όλο και περισσότεροι επιστήμονες, στο πλαίσιο των ψηφιακών ανθρωπιστικών σπουδών που αναπτύσσονται ραγδαία, αντιλαμβάνονται τη σημασία και τη σπουδαιότητα της στατιστικής ανάλυσης, με αναφορά σε αυθεντικό λόγο, που αποκλείει τα κυκλικά επιχειρήματα και τον συνειδητό ή ασύνειδο προσανατολισμό του υλικού έρευνας προς μία κατεύθυνση από τον ερευνητή. Το γεγονός ότι τα δεδομένα που συνάγονται από τη λεξικομετρική ανάλυση ενέχουν το συγκείμενο ως ιστορικο-κοινωνική διάσταση, συμβάλλει ώστε να λειτουργούν ως βάση για περαιτέρω και συχνά καινοτόμες ποιοτικές αναλύσεις – είτε επαγωγικά, με τη συγκρότηση θεωριών μέσα από τα στοιχεία που προκύπτουν, είτε παραγωγικά, με τον έλεγχο της διαψευσιμότητας μιας θεωρίας ή θέσης. Στη συγκεκριμένη μελέτη, χρησιμοποιήθηκε καταρχήν το ελεύθερο λογισμικό ανάλυσης σωμάτων κειμένων και παραγωγής συμφραστικών πινάκων Antconc, δημιουργήμα του Laurence Anthony, από τα πλέον δημοφιλή του χώρου.¹⁶

3. Γενικά χαρακτηριστικά του φιλολαϊκιστικού και του αντιλαϊκιστικού λόγου

3.1 Κωδικοποίηση φιλολαϊκιστικών και αντιλαϊκιστικών άρθρων

Σύμφωνα με την κωδικοποίηση που έγινε στα επιλεγμένα άρθρα, η πλειοψηφία τους τοποθετείται ενάντια στον λαϊκισμό. Κωδικοποιώντας, πάντα ποιοτικά, περαιτέρω το περιεχόμενο και την κυρίαρχη έμφασή τους, τα φιλολαϊκιστικά άρθρα διακρίθηκαν στις κατηγορίες που εμφανίζονται στον Πίνακα 1.

Όπως φαίνεται, η πλειονότητα (83%) αφορά άρθρα με σημαίνουσα και θετική αναφορά στον «λαό» ή/και τη «λαϊκή κυριαρχία». Ένα μικρό μόνο μέρος από αυτά (6%) αφορούν αναφορές στον «λαό» με σαφές εθνικιστικό, ρατσιστικό, αποκλειστικό [exclusionary] πρόσημο, προερχόμενες από έντυπα και αρθρογράφους προσκείμενους στη δεξιά ή την άκρα δεξιά (κυρίως *Ελεύθερη Ώρα*, *Άλφα Ένα*, *Δημοκρατία*).

Εξάλλου, ένα σημαντικό ποσοστό αφορά άρθρα που αντιπολιτεύονται ρητά τον αντιλαϊκιστικό λόγο. Τα άρθρα αυτά προέρχονται κυρίως από αριστερόστροφα μέσα επικοινωνίας (*Εφημερίδα των Συντακτών*, *Αυγή*). Ενδεικτικά, διαβάζουμε στην *Kontranews*: «Όσο για μας που λέμε αλήθειες, που αρνούμαστε τη δικτατορία της συγκυβέρνησης, την κατρακύλα του ελληνικού λαού, μας ονομάζουν “λαϊκιστές”. Δεν είναι λαϊκισμός η φωνή της αλήθειας, δεν είναι λαϊκισμός η υποστήριξη του απλού λαού».¹⁷

Πολλά από τα άρθρα αυτά, από αντίδραση στον αντιλαϊκισμό, καταλήγουν σε θετικές διατυπώσεις για τον λαϊκισμό. Ωστόσο, είναι ελάχιστα τα άρθρα που έχουν μία αυτόνομη, δηλαδή όχι σε αντιπαράθεση με τον αντιλαϊκισμό, θετική τοποθέτηση απέναντι στον λαϊκισμό, και πρόκειται κυρίως για κείμενα ακαδημαϊκού και θεωρητικού προσανατολισμού. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει και την «επιτυχή» καθιέρωση του αρνητικού νοήματος

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

ΚΩΔΙΚΟΠΟΙΗΣΗ	ΑΡΘΡΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %
Φιλολαϊκιστικά	213	23,20
Αντιλαϊκιστικά	489	53,27
Ουδέτερα	23	2,51
Χωρίς αναφορά	193	21,02
Σύνολο	918	100,00

ΚΩΔΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΦΙΛΟΛΑΪΚΙΣΤΙΚΩΝ ΑΡΘΡΩΝ	ΑΡΘΡΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %
Λαός-λαϊκή κυριαρχία (αριστερόστροφα)	162	76,06
Δεξιός λαϊκισμός	14	6,57
Αντι-αντιλαϊκισμός	37	17,37
Σύνολο	213	100,00

και κατ' επέκταση τη φυσικοποίηση του λαϊκισμού ως αυτονόητα «κακού» στον ελληνικό δημόσιο λόγο (βλ. εδώ σημ. 1 και 2).

Τα «αντιλαϊκιστικά» άρθρα κωδικοποιήθηκαν περαιτέρω και διακρίθηκαν, αντίστοιχα, στις κατηγορίες του Πίνακα 2.

Αποδεικνύεται έτσι και ποσοτικά ότι ένα σαφώς μικρότερο ποσοστό των άρθρων συνδέει τον λαϊκισμό με δεξιές και ακροδεξιές παρατάξεις ή πολιτικές (συνολικά 18%), ενώ τα μισά περίπου από αυτά αναφέρονται σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, πλην της Ελλάδας.¹⁸ Πολύ λίγα (περίπου 1%) είναι τα άρθρα που συνδέουν ρητά τον λαϊκισμό με την ελληνική άκρα δεξιά.

Το συντριπτικό ποσοστό των αντιλαϊκιστικών άρθρων συνεπώς, αναφέρονται στο εσωτερικό της χώρας και στοχοποιούν τις αριστερές μορφές λαϊκισμού και κυρίως τον ΣΥΡΙΖΑ ή –μετά τις εκλογές της 25ης Ιανουαρίου– την ελληνική κυβέρνηση. Μεγάλο μέρος αυτής της αρθρογραφίας ταυτίζει ουσιαστικά τον λαϊκισμό με την αριστερά. Γράφει π.χ. ο Γ. Πρετεντέρης στα *Νέα* (απαντώντας στη σχετική έκκληση του Φ. Κουβέλη): «ούτε μια αριστερά απαλλαγμένη από τον λαϊκισμό υπάρχει, διότι τότε δεν θα ήταν Αριστερά».¹⁹

Πολλά άρθρα κατακρίνουν επίσης τον λαϊκισμό του ΠΑΣΟΚ, αναφερόμενα, ωστόσο, κυρίως στο παρελθόν. Αντίθετα, όσον αφορά το παρόν, πολλά από τα παραπάνω άρθρα συνδέουν την αντίθεση στον λαϊκισμό με την ανάγκη ανασυγκρότησης της μεταρρυθμιστικής, κεντροαριστερής παράταξης. Μεγάλο μέρος της αντιλαϊκιστικής φιλολογίας επίσης, τείνει να διαπιστώνει ότι ο λαϊκισμός είναι διάχυτος σε όλη την ελληνική πολιτική σκηνή και διαπερνά όλα τα κόμματα, ενώ τον συνδέει με τις συνήθειες πρακτικές του πελατειακού κράτους, του κομματισμού κ.ο.κ. Η ανάγνωση όμως, ακόμα και αυτών των γενικευτικών αναφορών υποδεικνύει ότι η κύρια αναφορά τους στη συγκυρία της κρίσης ήταν η αριστερά και ιδιαίτερα

ο ΣΥΡΙΖΑ. Τέλος, ένα μικρό αλλά υπαρκτό μέρος των αντιλαϊκιστικών άρθρων, προερχόμενα από αριστερά ή αριστερόστροφα μέσα, τοποθετούνται ενάντια στον λαϊκισμό από αριστερή σκοπιά. Τα περισσότερα από τα άρθρα αυτά συνδέουν τον λαϊκισμό με τη λεγόμενη «λαϊκή δεξιά» και τον εθνικισμό, την άκρα δεξιά στην Ευρώπη· κάποια ωστόσο, αναφέρονται και στην Ελλάδα και συνδέουν τον λαϊκισμό με το –παλιό– ΠΑΣΟΚ ή και τον δικομματισμό. Σε γενικές γραμμές, η αρθρογραφία αυτή θεωρεί τον λαϊκισμό ως διαστρέβλωση της φιλολαϊκής πολιτικής ή της λαϊκότητας: «Η λαϊκότητα είναι η έκφραση της κοινωνίας της καθημερινότητας, η βαθιά αγωνία για βιοπορισμό, επιβίωση και δημιουργία. Ο λαϊκισμός είναι βίαιη προσπάθεια προσεταιρισμού της λαϊκής αγωνίας, πλήρης μετάλλαξη και εκμετάλλευσή της».²⁰

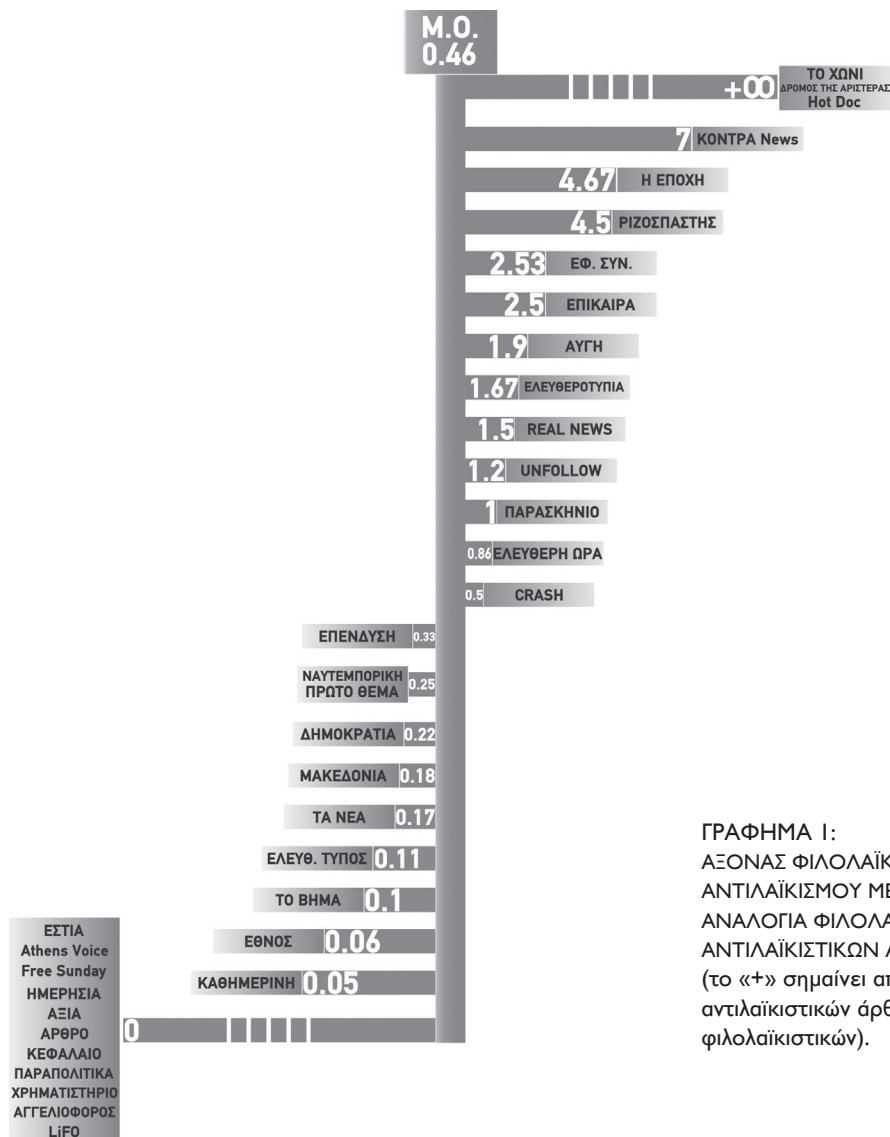
Έχει ενδιαφέρον εδώ ότι το σχήμα της αντιπαραβολής της «γνήσιας λαϊκότητας» με τον διαστρεβλωμένο λαϊκισμό υιοθετείται και από τις δυνάμεις της λαϊκής δεξιάς. Γράφει π.χ. ο Φ. Κρανιδιώτης: «Η λαϊκότητα και στην πολιτική δεν σημαίνει να είσαι λαϊκιστής του κερατά, “εμπώλητος”, να εκφράζεις τα χαμηλότερα ένστικτα των ανθρώπων. Ο λαϊκιστής εξαπατά τον λαό, υποκρίνεται, τον παραμυθιάζει για να τον παρασύρει. Ο λαϊκός σέβεται τον λαό, του λέει την αλήθεια, τον οδηγεί».²¹

3.2 Πηγές του «φιλολαϊκιστικού» και του «αντιλαϊκιστικού» λόγου

Όσον αφορά την πηγή (μέσο), τα 213 φιλολαϊκιστικά άρθρα προέρχονται από 28 διαφορετικά έντυπα μέσα, κυρίως αριστερόστροφα και λίγα δεξιόστροφα. Ως προς τον αριθμό των επιλεγμένων άρθρων, προηγείται σαφώς η *Εφημερίδα των Συντακτών* με 48 και η *Αυγή* με 40 άρθρα, ενώ ακολουθούν ο *Δρόμος της Αριστεράς* (18), η *Εποχή* (14) και το *Χωνί* (13). Συνυπολογίζοντας, όμως, ταυτόχρονα: α) το ποσοστό των φιλολαϊκιστικών άρθρων στο σύνολο των επιλεγμένων άρθρων της αποδελτίωσης (918

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

ΚΩΔΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΑΝΤΙΛΑΪΚΙΣΤΙΚΩΝ ΑΡΘΡΩΝ	ΑΡΘΡΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ %
Διεθνή - άκρα δεξιά	38	7,77
Ελλάδα – δεξιά/άκρα δεξιά	48	9,82
Ελλάδα – αριστερά/ διάχυτος	403	82,41
Σύνολο	489	100,00

ΓΡΑΦΗΜΑ 1:
ΑΞΟΝΑΣ ΦΙΛΟΛΑΪΚΙΣΜΟΥ/
ΑΝΤΙΛΑΪΚΙΣΜΟΥ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗΝ
ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΦΙΛΟΛΑΪΚΙΣΤΙΚΩΝ/
ΑΝΤΙΛΑΪΚΙΣΤΙΚΩΝ ΑΡΘΡΩΝ
(το «+» σημαίνει απουσία
αντιλαϊκιστικών άρθρων, το «0» απουσία
φιλολαϊκιστικών).

άρθρα), β) το ποσοστό των φιλολαϊκιστικών άρθρων στο συνολικό απόθεμα της αποδελτίωσης (17.363 άρθρα) και γ) τη σχέση φιλολαϊκιστικών-αντιλαϊκιστικών άρθρων στο σύνολο των επιλεγμένων και κατηγοριοποιημένων άρθρων του κάθε μέσου, εκτιμήθηκε ότι ως πιο «φιλολαϊκιστικά» μέσα αναδεικνύονται –κατά σειρά– το *Χωνί*, ο *Δρόμος της Αριστεράς*, η *Ελευθεροτυπία*, η *Kontranews* και ο *Ριζοσπάστης*.

Τα 483 αντιλαϊκιστικά άρθρα προέρχονται αντίστοιχα από 35 διαφορετικά έντυπα μέσα, τόσο αριστερόστροφα όσο και δεξιόστροφα. Όσον αφορά τον αριθμό των αντιλαϊκιστικών άρθρων, προηγείται με μεγάλη διαφορά η *Καθημερινή* (118 άρθρα) και ακολουθούν οι εφημερίδες του Δημοσιογραφικού Οργανισμού Λαμπράκη (*Τα Νέα* με 52 και *Το Βήμα* με 41), το *Έθνος* (32), η *Εστία* (23) και –σημειωτέον– η *Αυγή* (21) και η *Εφημερίδα των Συντακτών* (19). Αν σταθμίσουμε πάλι τις προαναφερό-

μενες αναλογίες (τώρα, αντίστροφα), θα προκύψει η εξής σειρά κατάταξης των πιο «αντιλαϊκιστικών» μέσων: (1) *Καθημερινή*, (2) *Εστία*, (3) *Ημερησία*, (4) *Αγγελιοφόρος*, (5) *Μακεδονία*, (6) *Δημοκρατία*, (7) *Πρώτο Θέμα*, (8) *Ελεύθερος Τύπος*, (9) *Κεφάλαιο* και (10) *Έθνος*, ενώ αξίζει να σημειωθεί η ισχυρή αντιλαϊκιστική παρουσία των free press, *Athens Voice* και *Lifo* (12η και 17η θέση αντίστοιχα).

Γενικά, προκύπτει ότι ο «φιλολαϊκιστικός» και «αντιλαϊκιστικός» λόγος, με τον τρόπο πάντα που ορίζονται στην παρούσα μελέτη, απαντώνται αμφοτεροί στην πλειονότητα των ελληνικών μέσων, με πολύ διαφορετική ωστόσο σχετική αναλογία, καθώς και περιεχόμενο. Επίσης, η διαμάχη λαϊκισμού και αντιλαϊκισμού σε σημαντικό βαθμό συμπίπτει, χωρίς ωστόσο να ταυτίζεται, με την αντίθεση αριστεράς-δεξιάς, με βάση την τοποθέτηση των μέσων που περιέχουν τα αντίστοιχα άρθρα. Αν, τώρα, με

βάση την αναλογία των φιλολαϊκιστικών/αντιλαϊκιστικών άρθρων που δημοσίευσε κάθε μέσο, χαράζουμε έναν άξονα και τοποθετήσουμε σε αυτόν τα διάφορα μέσα, μπορούμε να διακρίνουμε στον ελληνικό τύπο, με σχετική σαφήνεια, δύο διακριτά μπλοκ «φιλολαϊκιστικής» και «αντιλαϊκιστικής» τοποθέτησης:

Τα παραπάνω ευρήματα επιβεβαιώθηκαν και με τη χρήση της λεξικομετρίας. Συγκεκριμένα, αν δεχθούμε ότι (α) η συχνότητα χρήσης της λέξης «λαϊκισμός» (και των παραγώγων της) παραπέμπει μάλλον σε αντιλαϊκιστικό λόγο (κάτι που στοιχειοθετείται, εξάλλου, από τα παραπάνω, καθώς η συντριπτική πλειονότητα των αναφορών στον λαϊκισμό επιδιώκει την καταγγελία του, ενώ οι θετικές ή ουδέτερες αναφορές σε αυτόν είναι ελάχιστες στο ελληνικό συγκείμενο, (βλ. σχετικά και σημ. 1 και 2), και

σώματα κειμένων (corpora), ένα ανά μέσο, και μετρήθηκε, σε αυτά, η συχνότητα της χρήσης της λέξης «λαός» και των παραγώγων της και της λέξης «λαϊκισμός» και των παραγώγων της.

Τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν τη σαφή διάκριση σε δύο μπλοκ: ενός «φιλολαϊκιστικού» (*Χωνί, Αυγή, Εφημερίδα των Συντακτών*) και ενός «αντιλαϊκιστικού» (*Καθημερινή, Τα Νέα, Ελεύθερος Τύπος*). Η κατηγοριοποίηση των παραπάνω μέσων σε δύο μπλοκ, με βάση την αναλογία της χρήσης των λέξεων «λαός»/«λαϊκισμός», συμπίπτει με την κατηγοριοποίηση που παρουσιάστηκε παραπάνω και η οποία στηρίχτηκε στην αναλογία δημοσίευσης φιλολαϊκιστικών/αντιλαϊκιστικών άρθρων, ενώ, μάλιστα, ακόμα και η σειρά κατάταξης είναι παραπλήσια με αυτήν που προέκυψε από την ποιοτική έρευνα. Το συμπέρασμα αυτό θα

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

	Άρθρα	Εμφανίσεις «λαός»	Συχνότητα «λαός»	Εμφανίσεις «λαϊκισμός»	Συχνότητα «λαϊκισμός»	«λαός» / «λαϊκισμός»
<i>Χωνί</i>	37	165	0,0040	6	0,00014636	33,0
<i>Αυγή</i>	256	677	0,0031	93	0,00043123	8,2
<i>Εφ. των Συντακτών</i>	205	410	0,0022	97	0,00051899	4,5
Μέσος Όρος	933	1860	0,0023	574	0,00070264	3,5
<i>Ελεύθερος Τύπος</i>	138	175	0,0018	85	0,00088384	2,2
<i>Τα Νέα</i>	121	158	0,0016	89	0,00091054	1,9
<i>Καθημερινή</i>	213	275	0,0015	204	0,00113685	1,5

(β) η συχνότητα χρήσης της λέξης «λαός» (και των παραγώγων της), χωρίς να αντιστοιχεί υποχρεωτικά σε λαϊκιστικό λόγο, υποδεικνύει την αναλογική παρουσία μιας οιοινεί «φιλολαϊκιστικής» οπτικής στον λόγο ενός μέσου, μπορούμε να υποθέσουμε εύλογα ότι η αναλογία χρήσης των λέξεων «λαϊκισμός»/«λαός» θα υποδεικνύει μια τοποθέτηση του κάθε μέσου στον νοητό άξονα αντιλαϊκισμού/φιλολαϊκισμού.

Για τον έλεγχο της παραπάνω υπόθεσης, επιλέχθηκαν 6 καθημερινές εφημερίδες, διαφορετικής τοποθέτησης όσον αφορά τον λαϊκιστικό λόγο, αλλά και τον άξονα αριστερά-δεξιά. Από τις εφημερίδες αυτές συγκεντρώθηκε το σύνολο της αποδελτιωμένης αρθρογραφίας τους, η οποία περιείχε τις λέξεις-κλειδιά: «λαός» και «λαϊκισμός», σε 70 τυχαίες ημερομηνίες, διασκορπισμένες σε όλο το εύρος του χρονικού διαστήματος της έρευνας (κάθε 5 ημέρες). Από τα άρθρα αυτά παρήχθησαν 6 ηλεκτρονικά

μπορούσε επομένως να χρησιμεύσει σε επόμενες έρευνες για τον ταχύτερο χαρακτηρισμό ενός εντύπου στο φάσμα φιλολαϊκισμού/αντιλαϊκισμού, με την καθοριστική βοήθεια της λεξικομετρίας και ιδίως με βάση τον λόγο: συχνότητα «λαός»/συχνότητα «λαϊκισμός».

3.3 Συμφραζόμενα του «λαού» και του «λαϊκισμού»

Με τη βοήθεια των λεξικομετρικών εργαλείων μετρήθηκαν οι λέξεις που με μεγάλη συχνότητα τείνουν να εμφανίζονται κοντά (σε απόσταση +/- 5 λέξεων) στη λέξη «λαός». Από τα αποτελέσματα μελετήθηκαν οι λέξεις που έχουν κάποια πολιτική σημασία ή συνδύλωση, αφαιρέθηκαν δηλαδή οι λειτουργικές και οι ουδέτερες λέξεις. Οι μετρήσεις έγιναν στα δύο σώματα κειμένων που συγκροτήθηκαν με το πέρας της προηγούμενης φάσης ανάλυσης, το ένα με τα 213 φιλολαϊκιστικά και το άλλο με τα 489 αντιλαϊκιστικά άρθρα αντίστοιχα.

Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι και στις δύο περιπτώσεις είναι κυρίαρχος ο εθνικός προσδιορισμός του λαού (με βάση την υψηλή συχνότητα, κοντά στη λέξη «λαός», λέξεων, όπως «ελληνικός», «Ελλάδα», «έθνος», «χώρα» κ.ά.). Η παρουσία των εθνικών προσδιοριστικών είναι ελαφρά πιο συχνή στα φιλολαϊκιστικά άρθρα. Στα φιλολαϊκιστικά άρθρα επίσης, συναντούμε συχνότερα κοντά στη λέξη «λαός» το προσδιοριστικό «κυρίαρχος» και άλλες λέξεις που συνδέουν τον λαό με την εξουσία («εντολή», «αποφασίσει», «ισχυρό»). Συναντούμε επίσης, περισσότερους και πιο περίπλοκους κοινωνικούς και κινηματικούς προσδιορισμούς (λέξεις όπως, «τάξη», «εργατική», «κίνημα», «πλατείες» κ.ά.). Στα αντιλαϊκιστικά άρθρα αντίστοιχα είναι –όπως μάλλον θα ανέμενε κανείς– υψηλή η συσχέτιση του «λαού» με τον «λαϊκισμό».

Μετρώντας αντίστοιχα τα συμπραζόμενα του «λαϊκισμού» και στα δύο ΗΣΚ (+/- 5 λέξεις γύρω από τη λέξη «λαϊκισμός»), επιβεβαιώνουμε, καταρχάς, το γεγονός ότι ο λαϊκισμός στον ελληνικό τύπο συνδέεται, κατά προτεραιότητα, με την αριστερά και κυρίως με τον ΣΥΡΙΖΑ, ο οποίος εμφανίζεται μάλιστα στην πρώτη θέση από όλους τους πολιτικούς όρους. Ως προς τα πολιτικά κόμματα, το ΠΑΣΟΚ ακολουθεί με μεγάλη διαφορά, ενώ η Νέα Δημοκρατία έρχεται τρίτη. Πολύ ψηλά βρίσκονται και οι συναφείς προσδιορισμοί «αριστερά», «αριστερός» κ.ο.κ., σε σχέση και με τους αντίστοιχους προσδιορισμούς «δεξιός» κ.ο.κ. Ο λαϊκισμός επίσης, συνδέεται ισχυρά με τον κρατισμό και τις πελατειακές σχέσεις και δευτερευόντως με τον εθνικισμό, τον εξτρεμισμό και τη δημαγωγία. Εξάλλου, οι συνεμφανιζόμενες λέξεις επιβεβαιώνουν ότι ο «λαϊκισμός» αναφέρεται κυρίως σε αρνητικό πλαίσιο.

Μειώνοντας το πεδίο συνεμφάνισης στο ελάχιστο (1 λέξη πριν από τον «λαϊκισμό»), καταγράψαμε τα πιο συχνά (>4 εμφανίσεις) επίθετα που συνοδεύουν τις αναφορές στον λαϊκισμό. Αυτά είναι: «αριστερός» (28 φορές), «δεξιός» (12), «άκρατος» (9), «λογοτεχνικός» (6), «επικίνδυνος» (6), «εθνικός» (5), «ακροδεξιός» (5), «νέος» (5), «αντιευρωπαϊκός» (5), «αντιμνημονιακός» (5) και «ακραίος» (5). Η σειρά επιβεβαιώνει τα παραπάνω πορίσματα, δηλαδή το αρνητικό περιεχόμενο του λαϊκισμού και την προνομιακή συσχέτισή του με την αριστερά – με τον λογοτεχνικό λαϊκισμό να χρήζει περαιτέρω διερεύνησης στο πεδίο του πολιτισμού και της τέχνης. Τα υπόλοιπα, λιγότερο συχνά, επίθετα είναι επίσης χαρακτηριστικά της δαιμονοποίησης που υφίσταται ο λαϊκισμός στον ελληνικό τύπο: *φτηνός, χονδροειδής, αφόρητος, φασίζων, φανατικός, υφέρπων, υπέρμετρος, τζογαδόρικός, καταστροφικός, ακατάσχετος, συντηρητικός, προπαγανδιστικός, πελατειακός, παπατζίδικος, παλαιοκομματικός, νεοφιλελεύθερος, ματαιόδοξος, λούμπεν, λασπώδης, κοινότοπος, κατασταλτικός, ισοπεδωτικός, ευρωσκεπτικιστικός, επάρατος, εξτρεμιστικός, εξουσιαστικός, εξι-*

στωτικός, ακαλίνωτος, αυτοάνοσος, ασύστολος, ασυγκράτητος, απύθμενος, απόλυτος, ανεύθυνος, αδίσταχτος, άφατος, άπιστευτος, άθλιος, άγριος.

Τέλος, οι συνεμφανιζόμενοι όροι είναι αποκαλυπτικοί για τις μεταφορές που επιστρατεύουν συχνά οι αρθρογράφοι για να περιγράψουν και, κυρίως, να καταγγείλουν το λαϊκιστικό φαινόμενο. Διαπιστώνουμε έτσι ότι οι πιο διαδεδομένες μεταφορές προέρχονται από την ιατρική και παρουσιάζουν τον λαϊκισμό ως παθολογία ή «ασθένεια», εγγενή στην ελληνική κοινωνία. Κάποια χαρακτηριστικά και διαδεδομένα παραδείγματα ιατρικών μεταφορών για τον λαϊκισμό είναι: «αυτοάνοσος», «καρκίνωμα», «καρκίνος», «γάγγραινα», «πολύποδας», «μάστιγα», ή «μόλυνση». Ιδιαίτερη κατηγορία συγκροτούν επίσης οι διαδεδομένες ψυχιατρικές μεταφορές, όπου ο λαϊκισμός και οι συγγενείς του πολιτικές εμφανίζονται ως κοινωνική «ψυχασθένεια», «σχιζοφρένεια», «τρέλα» ή «παράλογισμός». Οι μεταφορές αυτές συνάδουν άλλωστε, με το άλλο βασικό ρεπερτόριο του αντιλαϊκιστικού λόγου, όπου ο λαϊκισμός αντιπαράκειται στον «ορθολογισμό», την «κοινή λογική», τα «αυτονόητα».

Μία άλλη διαδεδομένη κατηγορία μεταφορών παρομοιάζει τον λαϊκισμό, ή τους υποστηρικτές του, με κάποιο καταστροφικό φυσικό φαινόμενο («άνεμος», «κύμα», «θύελλα», «λαίλαπα», «τσουνάμι»). Άλλες μεταφορές, τέλος, καταφεύγουν στη ζωολογία ή ακόμα και σε μια μυθολογικής υφής τερατολογία, παρομοιάζοντας τον λαϊκισμό με αδηφάγο «τέρας», «σειρήνα», «κτήνος», «λερναία ύδρα», «λύκο», «μαμούνι» ή «παράσιτο».²²

Η παραπάνω εικονογραφία δεν επιπολάζει στο περιθώριο του πολιτικού/δημοσιογραφικού λόγου, αλλά επιστρατεύεται και από σημαντικούς «opinion leaders», με αξιοσημείωτη διεθνή ορατότητα και επιρροή. Οφείλει λοιπόν, να απασχολήσει την κριτική ανάλυση πολιτικού λόγου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Αλέξης Παπαχελάς,²³ διευθυντής και κεντρικός αρθρογράφος της *Καθημερινής*, ο οποίος επανέρχεται με αξιοσημείωτη συχνότητα στη μεταφορά του «κτήνους». Στη σχετική βιβλιογραφία, οι Λιαλιούτη και Μπιθυμήτρης έχουν ήδη αναδείξει τη σημασία του «αντιλαϊκισμού» ως στοιχείου κομβικής διάστασης του επικοινωνιακού λόγου του Ομίλου ΣΚΑΪ/Καθημερινής.²⁴ Στην ανάλυσή τους, οι παραπάνω μελετητές στοιχειοθετούν τους τρόπους με τους οποίους ο λόγος των μέσων αυτών και η ερμηνεία από μέρους τους «των αιτιών της κρίσης θέτει στο στόχαστρό της την ιδεολογία του λαϊκισμού», τον οποίο οι δύο συγγραφείς ορίζουν με αναφορά, μεταξύ άλλων, στο έργο του Laclau.²⁵ Μέσω της κριτικής ανάλυσης του λόγου, συμπεραίνουν μάλιστα, ότι αυτή η επίμονη κατάδικη του λαϊκισμού γίνεται με τρόπο που αποκαλύπτει μια μάλλον «απλουστευτική και μανιχαϊστική απλοποίηση των αιτιών της κρίσης».²⁶ Πρόκειται εν τέλει για μια

«δαιμονοποίηση του λαϊκισμού», που «διολισθαίνει σε μια επιθετικότητα συνολικά εναντίον της ίδιας της πολιτικής δράσης, στον βαθμό που απευθύνεται, λογοδοτεί και επικυρώνεται από τον λαό».²⁷ Ωστόσο, αν και η αρθρογραφία του Αλέξη Παπακελά απασχολεί ήδη την παραπάνω μελέτη,²⁸ τα χρόνια που μεσολάβησαν από τη δημοσίευσή της θα εντείνουν ακόμη περισσότερο τον αντιλαϊκισμό που χαρακτηρίζει την αρθρογραφία του τελευταίου.

Ήδη, από το 2010, αναφέρεται στο «κτήνος του λαϊκισμού» και αυτούς «που το εξέθρεψαν, το χάιδεψαν και το χαϊδεύουν ακόμη».²⁹ Το 2011 επισημαίνει σχετικά ότι, αντί για μια ικανή ηγεσία, βλέπει γύρω του μόνο «φοβισμένα ανθρωπάκια που το βάζουν στα πόδια μόλις αντικρίσουν το κτήνος του λαϊκισμού»,³⁰ ενώ προειδοποιεί ότι «το κτήνος του λαϊκισμού και της βίας θεριεύει, όποτε μυρίζεται κενό ηγεσίας και κοινωνική αναστάτωση».³¹ Τον Σεπτέμβριο της ίδιας χρονιάς, αντίθετα, φαίνεται να αισιοδοξεί ότι «η δυναμική αστική τάξη αρχίζει να ξυπνάει», αλλά προειδοποιεί, ταυτόχρονα, ότι «δεν είναι εύκολο τώρα να δούμε την επόμενη μέρα, γιατί το κτήνος του λαϊκισμού σφαδάζει με θυμό»,³² διαμορφώνοντας πάντως ένα ιδιαίτερα σαφές δίπολο ανάμεσα στην αστική τάξη και το «κτήνος του λαϊκισμού».

Ένα χρόνο μετά διερωτάται: «Πώς να τα βγάλουν πέρα οι πολιτικοί με το κτήνος του λαϊκισμού, που οι ίδιοι εξέθρεψαν; Θα χρειαστεί πολλή τόλμη, πολλή συζήτηση και πολιτικό ανάστημα απέναντι στην ανομία, που αύριο θα γίνει οχλοκρατία και πλήρης επικράτηση του πεζοδρομίου».³³ Από το 2014 ιδιαίτερα, το σχήμα του «κτήνους» επικρατεί ως βασικό μοτίβο, ακόμα και ως τίτλος, σε πολλά και πολυδιαβασμένα του άρθρα: «Ό,τι βλέπουμε γύρω μας και μας εξοργίζει έχει εξήγηση και δεν είναι στιγμιαίο προϊόν, χρειάστηκαν πολλές δεκαετίες για να θεριέψει τόσο πολύ το πεινασμένο κτήνος του λαϊκισμού».³⁴ Για τους αντιλαϊκιστές πολιτικούς σημειώνει ότι: «υπάρχουν άνθρωποι που τόλμησαν να υπερασπισθούν δημόσια αναγκαίες μεταρρυθμίσεις, αλλά τους καταβρόχθισε το κτήνος του λαϊκισμού».³⁵ Με την έναρξη της προεκλογικής περιόδου των εκλογών του Ιανουαρίου, κάνει την εξής πρόβλεψη: «Όποιος ταΐζει για δικούς του λόγους το κτήνος του λαϊκισμού πρέπει να ξέρει ότι θα δαγκώσει και το δικό του χέρι. Πάντοτε έτσι συμβαίνει [...]».³⁶ Μετά τη νίκη του ΣΥΡΙΖΑ, επαναλαμβάνει το ίδιο μοτίβο: «Το κτήνος του λαϊκισμού που εκθρέψαμε τα τελευταία χρόνια δεν θα αφήσει κανένα χέρι αδάγκωτο, ούτε αυτό που το τάζε συστηματικά. Το κτήνος αυτό δεν έχει λογική, έχει ιδεολογική και κομματική αχρωματοψία και το κυριότερο είναι αχόρταγο [...] Μπορεί όμως ο κ. Τσίπρας να κοιτάξει το κτήνος στα μάτια και να το δαμάσει; Δεν είναι εύκολο».³⁷

Αν και ξεφεύγει από το χρονικό διάστημα που μελε-

τήσαμε λεξικομετρικά, αξίζει να σημειωθεί ότι η εντατική και εκτατική χρήση του παραπάνω τερατολογικού σχήματος εκ μέρους του Αλέξη Παπακελά, συνεχίζεται αμείωτη και μετά το δημοψήφισμα: «Το κτήνος του ακραίου λαϊκισμού βρήκε την ευκαιρία να ξεσπαθώσει. Ονομάτισε δωσίλογο όποιον διαφωνούσε με την καθεστωτική άποψη, καθύβρισε όποιον τολμούσε να αναρτήσει οτιδήποτε δεν “άρεσε” στα social media».³⁸ Στις 14 Ιουλίου, σε άλλο άρθρο, σημειώνεται με αισιοδοξία: «Υπάρχει ελπίδα ότι η προσγείωση στην πραγματικότητα θα σκοτώσει για τα καλά το κτήνος του ακραίου λαϊκισμού, που, τόσο προεκλογικά όσο και μετεκλογικά, δίχασε τη χώρα στο εσωτερικό, και, με κορύφωση το ανούσιο και καταστροφικό δημοψήφισμα, την εξέθεσε στο εξωτερικό».³⁹ Λίγες ημέρες μετά, ωστόσο, προσγειώνει τους αναγνώστες του: «Το αυτιστικό, υπερκίνητο κτήνος του λαϊκισμού που ταΐσαμε επί 40 χρόνια δεν θα πεθάνει έτσι εύκολα. Το μυαλό εκατομμυρίων απελπισμένων Ελλήνων είναι βαθιά ποτισμένο με θεωρίες συνωμοσίας, μίσος και τα ταμπού της μεταπολίτευσης. Ο κ. Τσίπρας θα δει και αυτός, όπως όλοι όσοι προηγήθηκαν, τα δόντια του κτήνους και δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι θα μπορέσει να το δαμάσει. Όλοι το καβάλανε για να πάρουν την εξουσία, αλλά εκείνο τους ρίχνει με πάταγο μόλις πάνε να κυβερνήσουν λίγο σοβαρά».⁴⁰ Και ξανά: «Κανείς δεν γλυτώνει από τα δόντια του κτήνους του λαϊκισμού. Ακόμη και εκείνοι που το ταΐζουν νιώθουν το δάγκωμά του όταν έλθει η ώρα».⁴¹ «Ο κ. Τσίπρας βλέπει τώρα τα δόντια του ακαλίνωτου κτήνους του λαϊκισμού. Το τάισε, το χάιδεψε, το θέριεψε ο αρχηγός του ΣΥΡΙΖΑ με την πολιτική που ακολούθησε από την ώρα που ήταν αρχηγός του 3% έως το δημοψήφισμα. [...] Είτε, λοιπόν, ο κ. Τσίπρας θα δαμάσει το κτήνος που ακρίτως καβάλησε είτε το κτήνος θα πάρει όλους σβάρνα, με πρώτο τον ίδιο, και με απρόβλεπτα αποτελέσματα».⁴² «Ο κ. Τσίπρας βλέπει τώρα τα σαγόνια του κτήνους του λαϊκισμού και δεν του αρέσει. Το χάιδεψε, όμως, αυτό το κτήνος, το τάισε κάμποσο και στο τέλος το καβάλησε για να φτάσει στην εξουσία. Είναι μεθυστικό το καβάλωμά του. Ανεβαίνεις πάνω του και πάει με χίλια, σαν να φυσάνε πίσω του οι πιο αδάμαστοι και ισχυροί άνεμοι της Ιστορίας. Όποιος λογικός και μετριοπαθής βρεθεί στο διάβα του τρομάζει και κάνει στην άκρη να μην τον πατήσει. Το κτήνος, όμως, δεν χορταίνει ποτέ. Πολλοί το καβάλησαν στο παρελθόν, κανείς δεν επιβίωσε».⁴³

Σε κάθε περίπτωση, η μεταφορά του *αχόρταγου κτήνους* με τα ματωμένα δόντια είναι τόσο συχνή και κεντρική στο εν λόγω εμβληματικό παράδειγμα, αλλά και στον αντιλαϊκιστικό λόγο της περιόδου εν γένει,⁴⁴ που μάλλον συνθέτει το αξονικό μυθολόγημα που τον συγκροτεί και τον κινητοποιεί, διαφοροποιώντας τον από τους αντιπάλους του.⁴⁵

4. Βασικά επιχειρήματα του φιλολαϊκιστικού και του αντιλαϊκιστικού λόγου

Στην παρούσα ενότητα, θα εξετάσουμε, συγκριτικά, κάποια ειδικά χαρακτηριστικά του φιλολαϊκιστικού και του αντιλαϊκιστικού λόγου, ανακεφαλαιώνοντας κάποια από τα παραπάνω συμπεράσματα, αλλά και προσφέροντας κάποια επιπλέον ποιοτικά και λεξικομετρικά στοιχεία. Με τον τρόπο αυτό, θα ελέγξουμε κυρίως την ισχύ κάποιων γνωστών και διαδεδομένων απόψεων για τον λαϊκιστικό λόγο.

4.1 Λαϊκισμός/αντιλαϊκισμός και δημοκρατία

Το χρονικό διάστημα που εξετάσαμε, χαρακτηρίζεται από την ισχυρή υπεράσπιση της δημοκρατίας και της λαϊκής κυριαρχίας εκ μέρους του φιλολαϊκιστικού μπλοκ. Τα άρθρα αυτού του μπλοκ καταγγέλλουν συστηματικά τις μετα-δημοκρατικές πρακτικές που κυριαρχούν στην Ευρώπη, την πολιτική επικυριαρχία των ελίτ και του χρηματοπιστωτικού συστήματος, την υποβάθμιση της λαϊκής βούλησης και ζητούν αντίστοιχα την αποκατάσταση της λαϊκής κυριαρχίας (πριν από τις εκλογές της 25ης Ιανουαρίου) ή τον σεβασμό της λαϊκής εντολής (μετά τις εκλογές).

Το αντιλαϊκιστικό μπλοκ, αντίθετα, έχει μία αμφίσημη στάση απέναντι στη δημοκρατία και τις δημοκρατικές διαδικασίες. Αφενός, κατηγορεί συστηματικά τον λαϊκισμό ότι εκμεταλλεύεται και διαστρέφει τη δημοκρατία για να εξυπηρετεί τα συμφέροντα συγκεκριμένων ομάδων (συντεχνίες, εξυπηρετούμενοι πελατειακού συστήματος κ.ά.). Διαβάζουμε π.χ. στην *Καθημερινή*: «Η αδιαφορία μας ήταν αποτέλεσμα του λαϊκισμού, που με πρόσχημα τον εκδημοκρατισμό, διέβρωσε την αντίληψη της ατομικής ευθύνης και εξήρε ως απόλυτη πολιτική αξία τη βολικά ασαφή έννοια του «λαού»». ⁴⁶ Εξαιτίας λοιπόν του λαϊκισμού των πολιτικών και της ανευθυνότητας των πολιτών, η δημοκρατία αποτελεί πια περισσότερο κίνδυνο, παρά διέξοδο. Αναφέρεται π.χ. στον *Αγγελιοφόρο*: «Η θεωρία λέει ότι στη Δημοκρατία δεν υπάρχουν αδιέξοδα [...] Εάν, όμως, βρισκόμαστε στην Ελλάδα με τους πολιτικούς να λαϊκίζουν συστηματικά –δηλαδή να λένε εφικτό αυτό που θέλει να ακούσει ο λαός– και τους πολίτες να αναζητούν σταθερά την εύκολη λύση και τον ξεκούραστο δρόμο, τότε οι εκλογές μπορεί να δημιουργήσουν μεγαλύτερο αδιέξοδο απ' αυτό που (υποτίθεται ότι) θα ξεπερνούσαν». ⁴⁷ Έτσι, πριν από την προκήρυξη των πρόωρων εκλογών για τις 25 Ιανουαρίου, το αντιλαϊκιστικό μπλοκ αποκηρύσσει συστηματικά αυτό το ενδεχόμενο ως καταστροφικό για την οικονομία και την πολιτική σταθερότητα.

Λίγο πριν από τις εκλογές και αμέσως μετά από αυτές, διαφάνηκε αντίστοιχα μία τάση των αντιλαϊκιστών αρθρογράφων να κατηγορούν ως καταστροφική και ανώριμη τη λαϊκή βούληση· χωρίς να αμφισβητούν ευθέως την ισχύ της λαϊκής κυριαρχίας, υποστηρίζουν ότι αυτή ακριβώς είναι η αιτία της πιθανής επερχόμενης καταστροφής. Η

στάση των αντιλαϊκιστικών μέσων ενάντια στις εκλογές είναι μάλιστα συνεπής και ανεξάρτητη από τη στάση τους απέναντι στην εκάστοτε κυβέρνηση, αφού και αργότερα, μετά την αλλαγή της κυβέρνησης, θα τοποθετηθούν πάλι ενάντια στα σενάρια πρόωρων εκλογών. Παρόμοια εχθρική στάση κράτησαν και απέναντι στο ενδεχόμενο δημοψηφίσματος για τη νέα συμφωνία κυβέρνησης-δανειστών, ήδη από την άνοιξη του 2015 (η τάση αυτή θα κορυφωθεί, όπως γνωρίζουμε, την εβδομάδα πριν από το δημοψήφισμα που έγινε τελικά στις 5 Ιουλίου 2015, (αλλά αυτό το διάστημα δεν καλύπτεται από την παρούσα έρευνα):

«Αποτελεί το δημοψήφισμα απειλή για τη δημοκρατία; Η αυτονόητη απόρριψη του ως άνω υπονοούμενου δεν είναι πάντοτε ακριβής. [...] Μήπως στο μυαλό τους έχουν μια βοναπαρτίστικη χρήση του δημοψηφίσματος ως εντολή του λαού; Μήπως ο κ. Φλαμπουράρης, [...] ονειρεύεται ένα «καθεστώς ΣΥΡΙΖΑ» στη θέση της δημοκρατίας των κομμάτων, του συστήματος δηλαδή που στήριξε το δημοκρατικό πολίτευμα στη μεταπολίτευση;» ⁴⁸

Το ανισομερές και αντινομικό ενδιαφέρον φιλολαϊκισμού και αντιλαϊκισμού για τη δημοκρατία υποδεικνύεται, όπως αναφέρθηκε, και από τα λεξικομετρικά στοιχεία. Συγκεκριμένα, τα φιλολαϊκιστικά άρθρα αναφέρουν τη λέξη «δημοκρατία» με διπλάσια συχνότητα από τα αντιλαϊκιστικά, ενώ το ίδιο ισχύει και για τις τρεις θεωρούμενες ως φιλολαϊκιστικές εφημερίδες, που εξετάστηκαν χωριστά (*Αυγή*, *Εφημερίδα των Συντακτών*, *Χωνή*), σε σχέση με τις τρεις αντιλαϊκιστικές (*Καθημερινή*, *Τα Νέα*, *Ελεύθερος Τύπος*).

Λαϊκισμός/αντιλαϊκισμός και εθνικισμός

Παραδοσιακά, οι αντιλαϊκιστικές απόψεις συνδέουν τον λαϊκισμό με τον εθνικισμό· η ίδια ταύτιση υιοθετείται συστηματικά και στον ελληνικό τύπο, τουλάχιστον από τα κεντροαριστερές (*Τα Νέα*, *Το Βήμα*, *Athens Voice*, *Lifo* κ.ά.) ή φιλελεύθερης (*Καθημερινή*) αναφοράς μέσα, που αντιπολιτεύονται τον λαϊκισμό. Η ταύτιση αυτή κορυφώθηκε μετά τις εκλογές και την κυβερνητική συνεργασία ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ και εκφράστηκε με τη συστηματική επιστράτευση του όρου «εθνικολαϊκισμός» ή «εθνολαϊκισμός»: είναι χαρακτηριστικό ότι η συχνότητα χρήσης της κατηγορίας του «εθνικολαϊκισμού» δεκαπλασιάστηκε μετά τις εκλογές του Ιανουαρίου 2015. Μερικά ενδεικτικά παραδείγματα: «Με την κυβέρνηση Κοινωνικής Σωτηρίας, η αριστερή παράδοση του εθνολαϊκισμού έσμιξε, επιτέλους, με τη δεξιά παράδοση του ίδιου ρεύματος, σε μια ένωση, η οποία μόνο τούς παντελώς ανιστόρητους μπορεί να εκπλήσσει. Ο φθόνος και ο φόβος για τους Δυτικούς, καθώς και η απενοχοποιημένη ανευθυνότητα, είναι γι αυτήν την παράδοση και την πολιτική έκφρασή της οι συνεκτικές ουσίες». ⁴⁹

«Έχουμε λοιπόν μια αριστερή κυβέρνηση που εκπροσωπεί μεγάλο μέρος του κοινού συγχωνεύοντας πατριωτισμό, εθνικές αξίες (στις οποίες προστίθεται η Εκκλησία), λαϊκή κουλτούρα, αγάπη για την Ανατολή, κρατισμό, ταξικό μίσος, εξισωτισμό, επαρχιωτισμό».⁵⁰

Κάποιες εξάρσεις του αντιλαϊκιστικού λόγου φτάνουν μάλιστα στο σημείο να ταυτίζουν τον (αριστερό) λαϊκισμό με τον φασισμό. Στο ίδιο άρθρο που αναφέρθηκε αμέσως παραπάνω, η συγγραφέας του, Σώτη Τριανταφύλλου, προσθέτει: «Ο φασισμός είναι πολύ πιο κοντά στην αριστερά από ό,τι στη δεξιά μολονότι υπάρχει, φυσικά, “δεξιός” φασισμός: ο φασισμός –μαύρος και κόκκινος– είναι λαϊκιστικός, αντικαπιταλιστικός, αυταρχικός, ανελέητος έναντι των εχθρών του».

Μελετώντας τώρα το περιεχόμενο των άρθρων που καταγράφηκαν στον φιλολαϊκιστικό τύπο, ποιοτικά και λεξικομετρικά, επιβεβαιώνουμε καταρχάς την ισχυρή σύνδεση του «λαού» με το «έθνος». Όπως αναφέρθηκε, από την καταγραφή των συνεμφανιζόμενων όρων, προκύπτει ότι ο εθνικός είναι μακράν ο συχνότερος προσδιορισμός του λαού. Τα πράγματα όμως περιπλέκονται, αν συγκρίνουμε τα παραπάνω με τα αποτελέσματα του αντιλαϊκιστικού λόγου. Πρώτα από όλα, και εδώ ο βασικότε-

ρος προσδιορισμός του λαού είναι ο εθνικός. Μετρώντας εξάλλου, τις συχνότερες λέξεις στα δύο ΗΣΚ, είδαμε ότι οι εθνικοί προσδιορισμοί είναι εξίσου κοινοί, τόσο στο «φιλολαϊκιστικό» όσο και στο «αντιλαϊκιστικό» μπλοκ και μάλιστα στο δεύτερο βρίσκονται σε ελαφρά υψηλότερη θέση. Επίσης, μετρήσαμε τη συχνότητα ενδεικτικών, σχετικών με το έθνος, λέξεων στα δύο ΗΣΚ. Τα αποτελέσματα υποδεικνύουν γενικά ότι δεν υπάρχει καμιά στατιστικά σημαντική τάση του «φιλολαϊκιστικού» μπλοκ να αναφέρεται προνομιακά στο έθνος (βλ. Πίνακα 4).

Για να εξετάσουμε λοιπόν το θέμα από μία άλλη γωνία, μετρήσαμε τις παραπάνω συχνότητες στα ΗΣΚ, που προέρχονται από τυχαία άρθρα στα 3 επιλεγμένα μέσα του φιλολαϊκιστικού και στα 3 του αντιλαϊκιστικού τύπου (βλ. Πίνακα 5). Και πάλι, δεν διαφαίνεται κάποια γενική τάση των φιλολαϊκιστικών μέσων να αναφέρονται προνομιακά στο έθνος: οι συχνότητες που παρουσιάζουν οι εξεταζόμενες εφημερίδες δεν παρατάσσονται σε δύο μπλοκ, αλλά είναι ανάμικτες. Η *Εφημερίδα των Συντακτών* και η *Τα Νέα* έχουν τις χαμηλότερες αναφορές, ενώ η *KontraNews* και ο *Ελεύθερος Τύπος* τις υψηλότερες. Αν όμως λάβουμε υπόψη την τοποθέτηση των εντύπων αυτών στον παραδοσιακό άξονα αριστερά-δεξιά, η διά-

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

(συχν. *10000)	έθνος	εθνικός	Ελλάδα	Ελληνικός	χώρα	Σύν. Συχν.
«Φιλολαϊκιστικό» corpus	5,37123	18,5	19,26	15	15,24	73,36705
«Αντιλαϊκιστικό» corpus	5,20237	17,19	20,63	13,95	24,46	81,42729

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

(συχν. *10000)	έθνος	εθνικός	Ελλάδα	Ελληνικός	χώρα	Σύν. Συχν.
Αυγή	0,78827	13,22	25,22	21,01	20,73	80,9604
Εφ. των Συντακτών	1,4981	11,4	21,19	19,42	19,37	72,87202
Χωνί	1,70757	14,39	26,83	30,98	28,3	102,2101
Καθημερινή	0,94738	9,084	32,1	24,19	22,35	88,66325
Τα Νέα	2,04616	17,8	16,06	12,69	20,46	69,05795
Ελεύθερος Τύπος	0,93583	10,61	28,28	23,5	30,57	93,89525
Σύνολο «φιλολαϊκιστικών» εφημερίδων	3,99394	39	73,25	71,41	68,39	256,0425
Σύνολο «αντιλαϊκιστικών» εφημερίδων	3,92937	37,49	76,44	60,37	73,38	251,6164

κριση των αποτελεσμάτων καθίσταται σαφής: τις χαμηλότερες συχνότητες τις παρουσιάζουν τα παραδοσιακά αριστερόστροφης καταγωγής μέσα (*Τα Νέα*, *Εφημερίδα των Συντακτών* και *Αυγή*), και τις υψηλότερες τα μάλλον δεξιόστροφα (*Καθημερινή*, *Ελεύθερος Τύπος* και *Χωνί*).⁵¹ Το αποτέλεσμα αυτό πιθανολογεί ότι η τάση για αναφορά στο έθνος δεν καθορίζεται από τον λαϊκιστικό ή αντιλαϊκιστικό χαρακτήρα του λόγου, αλλά από άλλα πολιτικά χαρακτηριστικά και κυρίως από την παραδοσιακή τοποθέτηση στον άξονα δεξιά-αριστερά.

Το αποτέλεσμα αυτό μπορεί να επιβεβαιωθεί και από την ποιοτική ανάλυση του λόγου των δύο μπλοκ. Οι εφημερίδες με τη φιλολαϊκιστική στάση, ενώ υιοθετούν σε μεγάλο βαθμό πατριωτικές αναφορές και συχνά κατηγορούν τους αντιλαϊκιστές για εθνική μειοδοσία, την ίδια στιγμή και με αντίστοιχη ένταση κατηγορούν την ελληνική δεξιά και κεντροδεξιά, η οποία κυριαρχεί στο αντιλαϊκιστικό μπλοκ, για εθνικιστική ρητορεία και μισαλλοδοξία. Πιο χαρακτηριστικό όμως είναι ότι στο αντιλαϊκιστικό μπλοκ, αντίστοιχα, εκτός από τις συνήθεις κατηγορίες προς το λαϊκιστικό μπλοκ για εθνικισμό, απομονωτισμό ή εθνικολαϊκισμό, συναντούμε, επίσης, κατηγορίες για εθνικά προδοτική στάση. Οι απόψεις αυτές προέρχονται κυρίως από τα δεξιότερα άκρα του φάσματος του τύπου. Τελικά, εκείνο που μάλλον προκύπτει είναι ότι τόσο το φερόμενο ως λαϊκιστικό όσο και το αντιλαϊκιστικό μπλοκ αναφέρονται ισότιμα στο εθνικό πλαίσιο, με διαφορετικό βέβαια τρόπο, ο οποίος όμως επικαθορίζεται κυρίως από την πολιτική τους τοποθέτηση και δεν εξηγείται από την εκάστοτε λαϊκιστική ή αντιλαϊκιστική στάση.⁵²

Τέλος, ένα συναφές ζήτημα είναι και η αντίληψη του κάθε μπλοκ για την εθνική ενότητα ή την ενδογενή αντα-

γωνιστικότητα του κοινωνικού σχηματισμού. Όπως είναι αναμενόμενο, το φιλολαϊκιστικό μπλοκ τείνει να αναδεικνύει σε μεγαλύτερο βαθμό την ετερογένεια και την ανταγωνιστικότητα του ελληνικού έθνους, όπως προκύπτει άλλωστε και από τις σχετικά μεγαλύτερες συχνότητες των σχετικών όρων («τάξη», «εργαζόμενοι», «εργατική» κ.ά.). Το αντιλαϊκιστικό μπλοκ, από την άλλη, δείχνει μία μεγαλύτερη προτίμηση στον γενικό όρο «πολίτες». Το γεγονός αυτό μοιάζει να αντιβαίνει σε μία άλλη διαδεδομένη άποψη για τον λαϊκισμό, σύμφωνα με την οποία οι λαϊκιστές τείνουν να υποτιμούν την πολλαπλότητα των κοινωνικών υποκειμένων, αλλά η επαρκής πραγμάτευση του εν λόγω ζητήματος θα απαιτούσε περαιτέρω ανάλυση.

4.2 Λαϊκισμός/αντιλαϊκισμός και ηγέτης

Ένα άλλο χαρακτηριστικό που αποδίδεται συνήθως στον λαϊκιστικό λόγο είναι η τάση του να αναζητά και να αναδεικνύει τον «Ηγέτη», που θα καθοδηγήσει τον λαό. Ωστόσο, ούτε αυτή η τάση φαίνεται να επιβεβαιώνεται από τη λεξικομετρική ανάλυση του τύπου. Μετρώντας τις αναφορές στον «ηγέτη» στα διαθέσιμα ΗΣΚ, βρήκαμε ότι δεν υπάρχει κάποια αξιοσημείωτη διαφορά ανάμεσα στα άρθρα του φιλολαϊκιστικού και σε εκείνα του αντιλαϊκιστικού μπλοκ. Αν μάλιστα εξετάσουμε ξανά τα corpora των έξι μέσων, βλέπουμε ότι τα αντιλαϊκιστικά μέσα τείνουν να αναφέρονται συχνότερα στον ηγέτη από τα φιλολαϊκιστικά (βλ. Πίνακα 6).

Τα αποτελέσματα αυτά συνάδουν με την ποιοτική ανάλυση, καθώς η ανάγνωση των άρθρων δείχνει ότι είναι κυρίως τα αντιλαϊκιστικά άρθρα που αναδεικνύουν τη σημασία του ηγέτη. Πολλά άρθρα αυτού του μπλοκ, για παράδειγμα, αναπολούν με πάθος τον ρόλο παλαιότερων

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

(συχν. * 10000)	Εμφαν. «Ηγέτης»	Συχνότη.
<i>Αυγή</i>	36	1,669
<i>Εφ. των Συντακτών</i>	60	3,210
<i>Χωνί</i>	10	2,439
<i>Καθημερινή</i>	62	3,455
<i>Τα Νέα</i>	41	4,195
<i>Ελεύθερος Τύπος</i>	54	5,615
«Φιλολαϊκιστικό» corpora	71	2,825
«Αντιλαϊκιστικό» corpora	106	2,703

εθνικών ηγετών, όπως ο Ελευθέριος Βενιζέλος και –κυρίως– ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, που ήξεραν να εξασφαλίζουν τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα του έθνους, ακόμα και ενάντια στη συγκυριακή λαϊκή βούληση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εδώ είναι η αρθρογραφία που αναπτύχθηκε με αφορμή τα 40 χρόνια από την ίδρυση της Νέας Δημοκρατίας, η οποία επέμεινε στο γεγονός ότι –ενάντια στο κλίμα της εποχής– ο Κ. Καραμανλής, σχεδόν μόνος του, επέβαλε την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ. Αντίστοιχη είναι η εκτίμηση των ίδιων ή παρόμοιων άρθρων για την παλιά φρουρά της ευρωπαϊκής ηγεσίας, η οποία έθεσε τα θεμέλια της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Στους αντίποδες, περιγράφεται η σημερινή ένδεια της αστικής παράταξης, στην Ελλάδα και την Ευρώπη, η οποία δεν διαθέτει ηγέτες ανάλογου διαμετρήματος, που θα εξασφαλίσουν σήμερα την ευρωπαϊκή πορεία της χώρας ή την επιτυχή ολοκλήρωση της ευρωπαϊκής ενοποίησης.

Αντίστοιχης αντίληψης είναι και η στάση ευρέος τμήματος του αντιλαϊκιστικού τύπου απέναντι στη σημερινή ελληνική κυβέρνηση. Ένα από τα πιο κεντρικά επιχειρήματα είναι ότι ο «ηγέτης» Αλέξης Τσίπρας οφείλει να αδιαφορήσει για τις «ακραίες» απόψεις που επικρατούν στο κόμμα του, να αποφύγει τα «όργανα» και τις τάσεις και να αναλάβει την ευθύνη για μία «συμφωνία» με τους «θεσμούς» (μία τάση, που όπως γνωρίζουμε, εκ των υστέρων επιβεβαιώθηκε μετά την υπογραφή της συμφωνίας στις 12 Ιουλίου 2015). Διαβάζουμε π.χ. στην *Καθημερινή*: «Το “μεγάλο ναι”, επομένως, του Αλέξη Τσίπρα θα είναι να υπερβεί τον εαυτό του και τις καταβολές του και να γίνει κάτι που δεν το έχει καν φανταστεί. Ένας μεταρρυθμιστής ηγέτης, που θα αλλάξει την Ελλάδα σε μια φιλελεύθερη κατεύθυνση (γιατί άλλος δρόμος για παραγωγική

οικονομία δεν υπάρχει). Ο ίδιος διαθέτει, αυτή τη στιγμή, την αναγκαία δημοτικότητα και τη ρητορική δεινότητα και μπορεί να πείσει τον κόσμο».⁵³

Από την άλλη πλευρά, δεν διαφαίνεται μία γενικευμένη τάση του φιλολαϊκιστικού μπλοκ να επαφίεται στις ικανότητες κάποιου ηγέτη: ο κανόνας είναι μάλλον το αντίθετο, αφού διάχυτη είναι η καχυποψία για πιθανή «προδοσία» των λαϊκών αιτημάτων από την εκάστοτε πολιτική ηγεσία. Αξιοσημείωτη εξαίρεση είναι εδώ βέβαια η φιλολαϊκιστική *KontraNews*, η οποία έχει υιοθετήσει ως βασικό σχήμα την προσωπολατρεία του Αλέξη Τσίπρα.

4.3 Η Ευρώπη ως κομβικό σημείο

Όπως προκύπτει από τα λεξικομετρικά δεδομένα, η αναφορά στην «Ευρώπη» είναι εξίσου ισχυρή τόσο στον φιλολαϊκιστικό όσο και στον αντιλαϊκιστικό λόγο. Μάλιστα, σε αντίθεση με αυτό που θα ανέμενε ίσως κανείς, η αναφορά αυτή εμφανίζεται με ελαφρώς υψηλότερη συχνότητα στον πρώτο.

Ωστόσο, μία προσεκτικότερη ποιοτική ανάγνωση υποδεικνύει ότι πίσω από παρόμοιες συχνότητες υπάρχουν διαφορετικές τοποθετήσεις. Συγκεκριμένα, στον φιλολαϊκιστικό λόγο, η αναφορά στην Ευρώπη είναι αμφίσημη, αφού φέρει ορισμένες φορές αρνητικό και κάποιες άλλες φορές θετικό πρόσημο. Αντίστοιχη ποσοτική κωδικοποίηση αναμένεται να παρουσιαστεί σε επόμενη δημοσίευση, καθώς η σχετική έρευνα δεν έχει ολοκληρωθεί, αλλά μπορούμε, με επιφύλαξη, να ισχυριστούμε ότι σε μεγάλο μέρος των δημοσιευμάτων η «Ευρώπη» αναφέρεται μάλλον αρνητικά, για να καταδειχθεί, για παράδειγμα, το έλλειμμα δημοκρατίας των δομών και διαδικασιών της, ή στο πλαίσιο της κριτικής των μνημονίων, των δανει-

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

(συχν. *1000)	Ευρώπη	Ευρωπαϊκός/η	ευρώ	μεταρρύθμιση
Αντιλαϊκιστικά άρθρα - προεκλογικά	11,73	3,8381	5,4338	9,4013
Αντιλαϊκιστικά άρθρα - μετεκλογικά	19,969	5,9679	11,247	7,6511

στών, του χρέους, της κρίσης κ.ο.κ. Εξάλλου, μεγάλο μέρος των θετικών αναφορών που εντοπίζονται στα άρθρα που έχουν χαρακτηριστεί ως φιλολαϊκιστικά, εντάσσονται κυρίως στην προσπάθεια αρθρογράφων και μέσων φιλικά προσκείμενων προς τον ΣΥΡΙΖΑ να δείξουν τη φιλοευρωπαϊκή τους διάθεση. Σε αυτή την περίπτωση, πολλές φορές μία γενική θετική αναφορά στην Ευρώπη και τις αξίες της συνοδεύεται από την κριτική στους υφιστάμενους θεσμούς της, στην «υπαρκτή» Ευρώπη.

Στους αντίποδες, το σύνολο των αναφορών του αντιλαϊκιστικού μπλοκ στην Ευρώπη είναι θετικές. Η κεντρική θέση που κατέχει μάλιστα αυτή η αναφορά στη δομή του αντιλαϊκιστικού λόγου, μπορεί να υποστηρίξει την άποψη ότι η έννοια αυτή αποτελεί σήμερα το *κομβικό σημείο* του αντιλαϊκιστικού λόγου, ένα σημαίνον δηλαδή που, λειτουργώντας ως το εσωτερικό επίκεντρο ενός λόγου, ως ένα αξονικό σημείο αναφοράς, τείνει να σταματά –έστω και προσωρινά– τη νοηματική ολίσθηση των υπόλοιπων στοιχείων, προσδίδοντάς τους μια σχετική σταθερότητα.⁵⁴ Ειδικότερα, με βάση τη συνεξέταση των ποιοτικών και ποσοτικών δεδομένων για όλη την παραπάνω περίοδο, υποστηρίζουμε ότι δύο έννοιες μπορούν να θεωρηθούν ως υποψήφιες για τη θέση του κομβικού σημείου: οι *μεταρρυθμίσεις* και η *Ευρώπη*. Φαίνεται μάλιστα ότι μέσα στο διάστημα της έρευνας υπήρξε μία κρίσιμη μετατόπιση από τη μία στην άλλη: συγκεκριμένα, μέχρι την προκήρυξη των εκλογών, κομβικό σημείο για τον αντιλαϊκιστικό λόγο ήταν η υποστήριξη των μεταρρυθμίσεων, που προωθούσε (ή δεν προωθούσε *επαρκώς*) η προηγούμενη δικομματική κυβέρνηση και οι οποίες συναντούσαν την αντίδραση των θεωρούμενων ως λαϊκιστικών δυνάμεων (συντεχνίες, δημόσιο, συνδικαλιστές και αριστερά). Ο λόγος αυτός συνδεόταν με τον λόγο τόσο της Νέας Δημοκρατίας όσο και με τον λόγο του χώρου της υπό διαρκή ανασυγκρότηση κεντροαριστεράς. Πολλές φορές μάλιστα, συναντούμε τη ρητή διατύπωση ότι το κεντρικό δίλημμα της περιόδου ήταν: «μεταρρυθμίσεις ή λαϊκισμός».

Μετά, ωστόσο, από την προκήρυξη των εκλογών και, κυρίως, όσο διαφαινόταν η νίκη του ΣΥΡΙΖΑ, αλλά ακόμα περισσότερο μετά τις εκλογές, φαίνεται ότι κομβικό σημείο με όλο και μεγαλύτερη σαφήνεια καθίσταται η *Ευρώπη*. Σύμφωνα με τον αντιλαϊκιστικό τύπο, η –λαϊκιστική– πολιτική της νέας κυβέρνησης έθετε σε αμφισβήτηση την ευρωπαϊκή πορεία της χώρας, η οποία αναδεικνυόταν στο μεγαλύτερο θέσφατο της αντιλαϊκιστικής πλευράς. Η κορύφωση αυτής της στρατηγικής θα επέλθει λίγο μετά το εξεταζόμενο διάστημα, όταν η καμπάνια των υποστηρικτών του «Ναι» στο δημοψήφισμα της 5ης Ιουλίου υιοθέτησε το κεντρικό σύνθημα: «Μένουμε Ευρώπη». Η μετατόπιση αυτή υποστηρίζεται και από τα λεξικομετρικά δεδομένα (βλ. Πίνακα 7).

Παράλληλα με αυτή την πορεία, παρατηρούμε μία διαδικασία σταδιακής εκκένωσης της έννοιας αυτής από οποιοδήποτε συγκεκριμένο, προσδιορισμένο περιεχόμενο, η *Ευρώπη* γίνεται σταδιακά όλο και πιο αφηρημένη, αποσυνδέεται από τους συγκεκριμένους θεσμούς και διαδικασίες της υπαρκτής Ευρωπαϊκής Ένωσης, μετατρέπεται στο απόλυτο σύμβολο της προοδευτικής πορείας της χώρας προς τον εκσυγχρονισμό και το μέλλον, αναδεικνύεται ως η ουσία όλων αυτών που πέτυχε ως τώρα το ελληνικό έθνος και όλων αυτών που στοχεύει για το μέλλον. Η *Ευρώπη* καθίσταται σταδιακά όλο και περισσότερο ένα όνομα, ένα κενό σημαίνον που μπορεί να συνδεθεί και να δώσει νόημα στα πάντα, παρά μια συγκεκριμένη γεωγραφική ενότητα ή οικονομική και πολιτική ένωση ή και ένα σύνολο αξιών και ιδεωδών. Έτσι διατηρεί την αίγλη της, ακόμα και όταν οι αξίες αυτές ριζικά ανανοηματοδοτούνται σε μια μετα-δημοκρατική κατεύθυνση.

5. Συμπέρασμα

Ανακεφαλαιώνοντας, μπορούμε καταρχάς να επιβεβαιώσουμε ότι η λεξικομετρική ανάλυση είναι μεθοδολογικά συμβατή με την ποιοτική ανάλυση λόγου και ιδιαίτερα τη «Σχολή του Essex». Στο πλαίσιο ενός τέτοιου μεθοδολογικού συνδυασμού, η ποιοτική ανάλυση μπορεί να γοινοποιεί και να κινητοποιεί τις ποσοτικές μεθόδους, οι οποίες, με τη σειρά τους, μπορούν να διασταυρώνουν και να επικυρώνουν ποιοτικά συμπεράσματα, ή να τα ανατρέπουν, προσφέροντας βάση για νέους προβληματισμούς.

Σχετικά τώρα με τα επιμέρους αποτελέσματα, η έρευνά μας επιβεβαίωσε ότι σε όλο το εξεταζόμενο διάστημα, η συζήτηση γύρω από τον λαϊκισμό απασχόλησε το σύνολο του ελληνικού τύπου και αποτέλεσε ένα από τα κυριότερα αντικείμενά του. Μέσα από όλη αυτή τη συζήτηση για τον λαϊκισμό και τον λαό, διαρθρώνονται στον ελληνικό τύπο δύο σχετικά σαφή μπλοκ, ένα λαϊκιστικό ή θετικά διακείμενο στον λαϊκισμό, όπως ορίστηκε αυτός στο θεωρητικό μας πλαίσιο, δηλαδή το φιλολαϊκιστικό, και ένα ρητά αντιλαϊκιστικό. Η τομή αυτή διαχωρίζει με σαφήνεια τις εφημερίδες και τα άλλα έντυπα μέσα, τους αρθρογράφους και τα άρθρα. Η διάκριση αυτή είναι ευκρινής και κάθε πλευρά φαίνεται ότι έχει συνειδηση αυτής της αντιπαράθεσης: είναι χαρακτηριστική, για παράδειγμα, η αρθρογραφία των φιλολαϊκιστικών μέσων ενάντια στον αντιλαϊκισμό. Όσον αφορά βέβαια το μέγεθος και την επιρροή της κάθε πλευράς, είναι σαφές, από κάθε ποσοτική τουλάχιστον σκοπιά, ότι η αντιλαϊκιστική πλευρά κυριαρχεί στον ελληνικό τύπο, αφού καταλαμβάνει υπερδιπλάσιο όγκο από τη φιλολαϊκιστική. Η παραπάνω έρευνα προτείνει εξάλλου ότι αν για τον φιλολαϊκιστικό λόγο το κομβικό σημείο είναι η αναφορά στον λαό, για τον αντιλαϊκιστικό λόγο αντίστοιχο ρόλο φαίνεται να εκπληρώνει η αναφορά στην *Ευρώπη*.

Στο πλαίσιο αυτής της συζήτησης, όπως φαίνεται εμφανικά από το συγκεκριμένο, τα επίθετα ή τις μεταφορές, ο λαϊκισμός χρησιμοποιείται σε συντριπτικό ποσοστό ως αρνητική κατηγορία, επιβεβαιώνοντας τη φυσικοποίηση του «αυτονόητα» αρνητικού του νοήματος. Καταδείχθηκε επίσης ότι η κατηγορία περί λαϊκισμού, όταν αναφέρεται στο εσωτερικό της Ελλάδας, απευθύνεται κυρίως στην αριστερά, ενώ όταν αναφέρεται στην Ευρώπη απευθύνεται κυρίως στην άκρα δεξιά. Εξετάζοντας προσεκτικότερα αυτή τη μετατόπιση, βλέπουμε ότι, ενώ στο εσωτερικό της χώρας η κατηγορία του λαϊκισμού χρησιμοποιείται ως ένα ενεργό πολιτικό επιχείρημα ενάντια στην πολιτική και κοινωνική αριστερά, όταν η συζήτηση μεταφέρεται στο εξωτερικό, οι –ίδιοι πολλές φορές– αρθρογράφοι αναπαράγουν με ουδέτερο τρόπο τη διαδεδομένη στην Ευρώπη ταύτιση του λαϊκισμού με την άκρα δεξιά. Οι αντιλαϊκιστές αρθρογράφοι δεν εντοπίζουν κάποια αντίφαση σε αυτή την επιλογή· ωστόσο, αυτή η μετατόπιση υποστηρίζει την επιχειρηματολογία που προσπάθησε γενικότερα να αναπτύξει το Πρόγραμμα POPULISMUS ενάντια στην ευρωκεντρική ταύτιση του λαϊκισμού με την άκρα δεξιά και αναδεικνύει τη σημασία που έχει η κρίση για την ανάδυση αριστερόστροφων, προοδευτικών ή συμπεριληπτικών λαϊκισμών στον νότο της Ευρώπης.

Ένα άλλο ενδιαφέρον αποτέλεσμα των ποιοτικών και λεξιμομετρικών αναλύσεων που αναπτύχθηκαν παραπάνω, είναι η μη επιβεβαίωση μιας σειράς χαρακτηριστικών, που αποδίδονται συχνά στον λαϊκιστικό λόγο, όπως η προνομιακή αναφορά στο έθνος, η αντιμεταναστευτική ρητορεία, ή η λατρεία προς τον ηγέτη. Όπως καταδείχθηκε αναλυτικά, τα χαρακτηριστικά αυτά διαπερνούν οριζόντια και σχετικά ισότιμα τον φιλολαϊκιστικό και τον αντιλαϊκιστικό λόγο, αν δεν εμφανίζονται μάλιστα πιο ισχυρά στον τελευταίο. Αντίστοιχα, ενώ ο λαϊκισμός θεωρείται συχνά ως απειλή ή πρόκληση προς τη δημοκρατία, από τα παραπάνω πορίσματα φάνηκε ότι ο λαϊκιστικός λόγος στην Ελλάδα τείνει να επικαλείται πολύ πιο έντονα τους δημοκρατικούς θεσμούς και διαδικασίες, ενώ ο αντιλαϊκιστικός υιοθετεί μία μάλλον αμφίσημη στάση απέναντι στη δημοκρατία.

Όλα τα παραπάνω πορίσματα υποδεικνύουν την ανάγκη για μία κριτική επανεξέταση του ρόλου που παίζει ο «λαϊκισμός» ως πολιτική κατηγορία στον στίβο των κοινωνικών, πολιτικών και ιδεολογικών αντιπαράθεσεων. Πόσο συμβάλλει η φυσικοποίηση της έννοιας ως «αυτονόητο» κακό και η εξίσου φυσικοποιημένη ταύτισή της με μία σειρά άλλων αντιδημοκρατικών «κακών», στην καλλιέργεια μιας ενεργού δημοκρατικής κουλτούρας; Τί εξυπηρετεί η ανάδειξη σε μεγαλύτερο εχθρό της εθνικής και ευρωπαϊκής πορείας του «τέρατος του λαϊκισμού», το οποίο ταυτίζεται πρακτικά με τη μισητή πολιτική σκηνή της χώρας και με το σύνολο, περίπου, των κοινωνικών οργα-

νώσεων των χαμηλότερων τάξεων, τελικά με την ίδια τη σημασία της λαϊκής κυριαρχίας και κάθε κοινωνικο-πολιτικής διεκδίκησης; Αν ο λαϊκιστικός λόγος επενεργεί πολιτικά στο πολιτικό σύστημα, μήπως και ο αντιλαϊκισμός δεν κάνει το ίδιο, και μάλιστα με μεγαλύτερη, συχνά, ένταση; Η αποκρυπτογράφηση των πολιτικών προταγμάτων (εξισωτικών/ελιτίστικων) που υποβόσκουν αντίστοιχα στον πρώτο και τον δεύτερο και η αποκατάσταση ενός «αγωνιστικού» δημοκρατικού πλαισίου, που θα σέβεται την ανάγκη προσφοράς γνήσιων πολιτικών εναλλακτικών, χωρίς τη διολίσθηση στη συμβολική βία αποτελούν προϋπόθεση μιας δημοκρατικής πορείας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η μήτρα πολλών από αυτούς τους χαρακτηρισμούς εντοπίζεται στο έργο του Richard Hofstadter, που σηματοδοτεί τη μεταστροφή της μέχρι τότε μάλλον θετικής αποτίμησης του (αμερικανικού) λαϊκισμού σε αρνητική καταγγελία (βλ. R. Hofstadter, «The Folklore of Populism», στο βιβλίο που επιμελήθηκε ο ίδιος, *The Age of Reform*, Vintage Books, Ν. Υόρκη 1955). Η μεταστροφή αυτή θα διαποτίσει έκτοτε κάθε εκσυγχρονιστική αποτίμηση της πολιτικής κουλτούρας σε μια σειρά από χώρες. Στο πλαίσιο αυτό, θα πραγματοποιηθεί στην Ελλάδα η θεωρητικο-πολιτική ταύτιση του «λαϊκισμού» –και κάθε διεκδικητικού εγχειρήματος που επιστρατεύει λαϊκές εγκλήσεις εν γένει– με την αρνητική κατάληξη της διακυβέρνησης ΠΑΣΟΚ κατά τη δεκαετία του 1980. Επιπλέον, η αποκλειστική συσχέτιση του λαϊκισμού με την ακροδεξιά στις ευρω-κεντρικές αναλύσεις των τελευταίων ετών, θα προσθέσει νέα ρηματικά ρεπερτόρια στην καταγγελία του λαϊκισμού μέσω της λεγόμενης «θεωρίας των άκρων», που ήδη ενυπάρχει στο έργο του Hofstadter, καθώς ο τελευταίος αυθαίρετα εξομοιώνει τον προοδευτικό, εξισωτικό αμερικανικό λαϊκισμό της δεκαετίας του 1890 με τον μακαρθισμό.
2. Όπως παρατηρεί ο Roland Barthes στις *Μυθολογίες*, μακροχρόνια εδραιωμένα και νομιμοποιημένα πολιτικά επιχειρήματα είναι δυνατόν να συγκαλύψουν την ιστορική συγκρότησή τους και τη σύνδεσή τους με συγκεκριμένα κυριαρχικά εγχειρήματα: «φυσικοποιούνται» και γίνονται ένα με την πραγματικότητά μας, ενδύομενα τον χαρακτήρα του αυτονόητου και του δεδομένου (Roland Barthes, *Μυθολογίες*, Κέδρος, Αθήνα 2007). Όταν μια μορφή λόγου «μυθοποιείται», η αναπαραγωγή της γίνεται ευκολότερη και κάθε εναλλακτική σημασιοδότηση ή αποδόμηση του «αυτονόητου» χαρακτήρα της –και των κυριαρχικών χρήσεών της– πιο δύσκολη. Στον ελληνικό χώρο, και αλλού, η σημασία του «λαϊκισμού» έχει φυσικοποιηθεί και το αρνητικό της πρόσημο καθιερωθεί· έτσι ο «μύθος» του λαϊκισμού καθίσταται κρίσιμος συμβολικός πόρος στα γλωσσικά παίγνια γύρω από τη δημοκρατία, την οικονομία, την πολιτική συμμετοχή. Οποιαδήποτε, στοιχειωδώς κριτική προσέγγιση, έχει καθήκον να λειτουργήσει *απομυθοποιητικά*, δηλαδή να αποφύγει τη σαγήνη της φυσικοποίησης, επιχειρώντας να αναδείξει τις εκατέρωθεν χρήσεις του εν λόγω σημασιολογικού πεδίου και τα κοινωνικο-πολιτικά τους διακυβεύματα.
3. Φυσικά, η μυθολογική διάθεση δεν είναι αποκλειστικό πρόνιομό όσων καταγγέλλουν τον λαϊκισμό. Συνιστά στρατηγική του λόγου, ρηματικό ρεπερτόριο, που χαρακτηρίζει οριζόντια ολόκληρο το πολιτικό και δημοσιογραφικό φάσμα. Σε μια ευ-

- ρύτερη προοπτική θα πρέπει να εξεταστεί συγκριτικά με ενδεχόμενες αντίρροπες, θετικά φορτισμένες εξιδανικεύσεις (μυθοποιήσεις) του «λαού» ή και με αντίπαλες δαιμονοποιήσεις της Ευρώπης, για παράδειγμα, μεταξύ άλλων πολλών. Όπως ορθά επισημαίνει ο Βασίλης Βαμβακάς, «αν πράγματι ο νεοφιλελευθερισμός βρήκε χώρο ανάπτυξης και διαύλους διάχυσης ενός φοβιστικού λόγου πειθάρχησης της ελληνικής κοινωνίας στις απαιτήσεις του, θα ήταν τουλάχιστον άστοχο να μην παρατηρήσουμε ότι αντίστοιχα μέσα μετρήθηκε το αντίθετο μέτωπο» (Βασίλης Βαμβακάς, *Ο λόγος της κρίσης*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 22). Η εργασία του Βαμβακά επικεντρώνει στο φορτίο εξουσίας και τις τεχνικές που χρησιμοποιήσει ο αντιπολιτευτικός λόγος. Λαμβάνοντας περισσότερο υπόψη την ανισομέρεια των μέσων και της κυριαρχικής δύναμης των δύο στρατηγικών του λόγου, θα δώσουμε πρωτίτως βάρος στον ίδιο τον ανταγωνισμό τους και, κατόπιν, στην ανάλυση των χαρακτηριστικών τους με έμφαση, όμως, σε εκείνα του καταφανώς ηγεμονικού – όσον αφορά το πλαίσιο αναφοράς μας – αντιλαϊκιστικού λόγου.
4. Το ερευνητικό πρόγραμμα «POPULISMUS: Λαϊκιστικός λόγος και δημοκρατία» υλοποιήθηκε από τον Φεβρουάριο του 2014 μέχρι και τον Αύγουστο του 2015 στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Το πρόγραμμα χρηματοδοτήθηκε στο πλαίσιο της Δράσης «Αριστεία II», η οποία υλοποιήθηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων, στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και διά βίου Μάθηση» (ΕΣΠΑ 2007-2013) και συγχρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και εθνικούς πόρους. Στην ερευνητική του ομάδα συμμετείχαν επίσης οι Αλέξανδρος Κιουπκιολής και Γιώργος Κατσαμπέκης, ενώ τεχνική υποστήριξη προσέφερε η Ιωάννα Γαρέφη. Περισσότερες πληροφορίες είναι διαθέσιμες στην ιστοσελίδα του Προγράμματος: www.populismus.gr.
 5. Γιώργος Πλειός, «Οι ειδήσεις της κρίσης», στο Νίκος Γεωργαράκης / Νίκος Δεμερτζής (επιμ.), *Το πολιτικό πορτραίτο της Ελλάδας*, Gutenberg/EKKE, Αθήνα 2015, σ. 499· βλ. και Γιώργος Πλειός (επιμ.), *Η κρίση και τα ΜΜΕ*, Παπαζήσης, Αθήνα 2013. Εξάλλου, αναμένεται ότι η ανάλυση λόγου των εφημερίδων θα στοιχειοθετήσει γενικά και το στίγμα του πολιτικού λόγου στην ελληνική δημόσια σφαίρα, καθώς στο πλαίσιο ενός μεσογειακού μοντέλου επικοινωνιακού συστήματος, ο ελληνικός τύπος και τα ΜΜΕ εν γένει, φαίνεται να χαρακτηρίζονται από στενές σχέσεις με την πολιτική εξουσία, από την «έντονα προπαγανδιστική χροιά του δημοσιογραφικού λόγου» ή/και την «επικυριαρχία του σχολιασμού έναντι της ερευνητικής δημοσιογραφίας» (Πλειός, «Οι ειδήσεις της κρίσης», *ό.π.*, σ. 496).
 6. Ernesto Laclau / Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy*, Verso, Λονδίνο 1985· Ernesto Laclau, *On Populist Reason*, Verso, Λονδίνο 2005· Ernesto Laclau, «Populism: What's in a Name?», στο Francisco Panizza (επιμ.), *Populism and the Mirror of Democracy*, Verso, Λονδίνο 2005, σ. 32-49· David Howarth / Yannis Stavrakakis, «Introducing Discourse Theory and Political Analysis», στο David Howarth, Aletta Norval / Yannis Stavrakakis (επιμ.), *Discourse Theory and Political Analysis: Identities, Hegemonies and Social Change*, Manchester University Press-St Martin's Press, Μάντσεστερ-N. Υόρκη 2000, σ. 1-23· Jules Townshend, «Discourse Theory and Political Analysis: a New Paradigm from the Essex School?», *British Journal of Politics and International Relations* 5/1 (2003), σ. 129-142· Jules Townshend, «Laclau and Mouffe's Hegemonic Project: The Story So Far», *Political Studies* 52/2 (2004), σ. 269-288.
 7. Ernesto Laclau, *Πολιτική και ιδεολογία στη μαρξιστική θεωρία: καπιταλισμός, λαϊκισμός, φασισμός*, μτφρ. Γρηγόρης Ανανιάδης, εκδ. Σύγχρονα Θέματα, Θεσσαλονίκη 1983· Yannis Stavrakakis, «Antinomies of Formalism: Laclau's Theory of Populism and the Lessons from Religious Populism in Greece», *Journal of Political Ideologies* 9/3 (2004), σ. 253-267.
 8. Βλ. και Γιάννης Σταυρακάκης, «Λαός και λαϊκιστικός λόγος στη σκιά της ευρωπαϊκής κρίσης», στο Νικόλας Σεβαστάκης / Γιάννης Σταυρακάκης, *Λαϊκισμός, αντιλαϊκισμός και κρίση*, Νεφέλη, Αθήνα 2012, σ. 66.
 9. Ενδεικτικά, όσον αφορά τη συζήτηση που έχει προηγηθεί για τον λαϊκιστικό λόγο στην Ελλάδα βλ. Νίκος Μουζέλης / Θάνος Λίποβατς / Μιχάλης Σπουρδαλάκης, *Λαϊκισμός και πολιτική*, Γνώση, Αθήνα 1989· Άγγελος Ελεφάντης, *Στον αστερισμό του λαϊκισμού*, εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα 1991· Χρήστος Λυριντζής / Μιχάλης Σπουρδαλάκης, «Περί λαϊκισμού: μια σύνθεση με αφορμή την ελληνική βιβλιογραφία», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* 1 (1993), σ. 133-162· Γιάννης Σταυρακάκης, «Αντινομίες του formalism: η κατά Laclau θεώρηση του λαϊκισμού και ο ελληνικός θρησκευτικός λαϊκισμός», *Επιστήμη και Κοινωνία* 12 (2004), σ. 149-172· Ανδρέας Πανταζόπουλος, *Λαϊκισμός και εκσυγχρονισμός, 1965-2010*, Εστία, Αθήνα 2011· Τάκης Παππάς, *Λαϊκισμός και κρίση στην Ελλάδα*, Ίκαρος, Αθήνα 2015.
 10. Νικόλας Σεβαστάκης, «Σύγχρονος "αнтиλαϊκισμός": από την πολιτική παθολογία στο πολιτισμικό κακό», στο Σεβαστάκης / Σταυρακάκης, *Λαϊκισμός, αντιλαϊκισμός*, *ό.π.*, σ. 12.
 11. Βλ. Tony McEnery / Andrew Wilson, *Corpus Linguistics*, Edinburgh University Press, Εδιμβούργο 2001· Tony McEnery / Andrew Hardie, *Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 2012· John Sinclair, *Corpus, Concordance, Collocation*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1991· John Sinclair, *Trust the Text: Language, Corpus, and Discourse*, Routledge, Λονδίνο 2004.
 12. Βλ. Victor Armony, «L'analyse lexicométrique du discours politique: porte d'entrée pour étudier les signifiants sociaux», στο André Corten (επιμ.), *Les frontières du politique en Amérique latine: Imaginaires et émancipation*, Karthala, Παρίσι 2006, σ. 117-138· Alan Brier / Bruno Hopp, «Computer Assisted Text Analysis in the Social Sciences», *Quality & Quantity* 45/1 (2011), σ. 103-128· Gregor Wiedemann, «Opening up to Big Data: Computer-Assisted Analysis of Textual Data in Social Sciences», *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research* 14/2 (2013)· Matthias Lemke / Andreas Niekler / Gary S. Schaal / Gregor Wiedemann, «Content Analysis Between: Quality and Quantity. Fulfilling Blended-reading Requirements for the Social Sciences with a Scalable Text Mining Infrastructure», *Datenbank-Spektrum* 15/19 (2005), σ. 7-14.
 13. Michel Pêcheux, *Analyse automatique du discours*, Dunod, Παρίσι 1969.
 14. Georg Glasze, «The Discursive Constitution of a World-Spanning Region and the Role of Empty Signifiers: The Case of Francophonie», *Geopolitics* 12 (2007), σ. 656-679. Καλό είναι να μη δημιουργείται σύγχυση ανάμεσα στις διαφορετικές προσεγγίσεις ηλεκτρονικής κειμενικής ανάλυσης, ειδικά εκείνες της ανάλυσης περιεχομένου και της λεξικομετρίας. Σημειώνουμε, ενδεικτικά και πάλι, ορισμένες εργασίες ανάλυσης περιεχομένου: Manuela Caiani / Donatella della Porta, «The Elistist Populism of the Extreme Right: a Frame Analysis of Extreme Right-wing Discourses in Italy and Germany», *Acta Politica* 46/2 (2011), σ. 180-202· Matthijs Rooduijn / Teun Pauwels, «Measuring Popu-

- lism: Comparing Two Methods of Content Analysis», *West European Politics* 34/6 (2011), σ. 1272-1283.
15. Όπως πλέον γνωρίζουμε, η σύγκρουση αυτή θα κορυφωθεί ένα μήνα αργότερα, με το δημοψήφισμα της 5ης Ιουλίου, για να ακολουθήσει στη συνέχεια η υπογραφή της νέας συμφωνίας από τον ΣΥΡΙΖΑ. Το υλικό αυτής της περιόδου δεν περιλαμβάνεται σε αυτή την έρευνα.
 16. Παραπλήσιες, αν και πιο περιορισμένες/στοχευμένες, δυνατότητες λεξικομετρικής ανάλυσης παρέχονται και από τα εργαλεία που είναι διαθέσιμα στο Παρατηρητήριο του POPULISMUS και τα οποία αναπτύχθηκαν και συνεχίζουν διαρκώς να εμπλουτίζονται από τους προγραμματιστές Άκη Χαλδογερίδη, Παναγιώτη Στυλιανίδη και Σωτήρη Γανούρη: <http://observatory.populismus.gr>. Σημειωτέον ότι τα εν λόγω εργαλεία είναι διαδικτυακά, δεν απαιτούν εγκατάσταση στον υπολογιστή του χρήστη και του επιτρέπουν να επεξεργαστεί άμεσα και εύκολα, με επικόλληση, το κείμενο ή τα κείμενα που τον ενδιαφέρουν. Μια εξελιγμένη μορφή του εν λόγω εργαλείου είναι διαθέσιμη στην πλατφόρμα διαμοιρασμού γλωσσικών πόρων και εργαλείων clarinel (www.clarinel.gr), μέσα από το αποθετήριο του ΑΠΘ, στο πλαίσιο του οποίου αναπτύχθηκε.
 17. [Ανώνυμος], «“Λαϊκισμός” η αλήθεια;», εφ. *KONTRANEWS*, 18.6.2014.
 18. Τα περισσότερα μάλιστα από τα άρθρα που συνδέουν τον λαϊκισμό με τη δεξιά στην Ελλάδα, αποτελούν μία μάλλον ειδική περίπτωση, καθώς δημοσιεύονται, κυρίως μετά τον ανασχηματισμό που έκανε η δικομματική κυβέρνηση ΝΔ-ΠΑΣΟΚ τον Ιούνιο του 2014 και ο οποίος σήμανε στροφή στη λεγόμενη «λαϊκή δεξιά».
 19. Γιάννης Πρετεντέρης, «Γάμος κατά φαντασίαν», *Τα Νέα*, 18.6.2014.
 20. Γιώργος Σταματόπουλος «Γλωσσικά», *Εφημερίδα των Συντακτών*, 30.9.2014.
 21. Φαήλος Κρανιδιώτης, «Άλλο λαϊκός κι άλλο λαϊκιστής», εφ. *Δημοκρατία*, 15.6.2014.
 22. Αξίζει να σημειωθεί εδώ το επιβαρυνόμενο πολιτικό παρελθόν που έχουν οι ιατρικές μεταφορές και ο χαρακτηρισμός των αντιπάλων ως μη-ανθρώπινων στον ελληνικό –και όχι μόνο– πολιτικό λόγο. Για τη χρήση των ιατρικών μεταφορών στον κυρίαρχο λόγο και την επιβολή μιας εικονογραφίας κοινωνικής παθολογίας, από την αποικιοκρατούμενη Αφρική των προηγούμενων αιώνων ως την Ελλάδα της κρίσης βλ. Γιάννης Σταυρακάκης, «Κρίσις», *Η Ψυχάνάλυση* 8 (2014), σ. 105-129. Στο ίδιο άρθρο αναφέρεται και η, επίσης αποικιοκρατικής καταγωγής, παρομοίωση των λαών με παιδιά ή ζώα. Τόσο οι ιατρικές όσο και οι ζωικές μεταφορές, πάντως, βρίσκονται και στην καρδιά του ρατσιστικού λόγου διαχρονικά, κάτι που θα πρέπει να μας προβληματίσει. Ο Van Dijk σχολιάζει σχετικά τις ζωικές μεταφορές στον λόγο περί μεταναστών και μειονοτήτων εν γένει: «Η υπόρρητη σύγκριση των διαφορετικών με απειλητικά ή αηδιστικά ζώα, όπως τα παράσιτα [...] αποτελεί έναν τυπικό μεταφορικό τρόπο μείωσης των μειονοτήτων, και αποτελούσε ήδη γνωστή τακτική στη ναζιστική προπαγάνδα κατά των Εβραίων [...] Αυτό μπορεί να υποδηλώνει ότι στις ρατσιστικές ιδεολογίες οι Άλλοι αναπαρίστανται ως λιγότερο ανθρώπινοι» (Teun Van Dijk, «Ideologies, Racism, Discourse. Debates on Immigration and Ethnic Issues», στο Jessika ter Wal / Maykel Verkuyten (επιμ.), *Comparative Perspectives on Racism*, Aldershot, Ashgate 2000, σ. 109· βλ. ακόμη Francois Rastier, «Sémiotique des sites racistes», *Mots. Les langages du politique* 80 (2006), στο <http://mots.revues.org/17113>, πρόσβαση: 12.3.2016).
 - Είναι σαφές ότι η τάση ζωοποίησης του άλλου συνδέεται υπόρρητα, ως προς τις απώτερες συνεπαγωγές της, με τη βασική διάκριση του Foucault, ανάμεσα σ' αυτούς που πρέπει να πεθάνουν και εκείνους που πρέπει να ζήσουν, μια διάκριση την οποία ορίζει ως ρατσισμό στο πλαίσιο της βιοπολιτικής. Όπως παρατηρεί χαρακτηριστικά ο Foucault: αφενός ο ρατσισμός θα συμβάλει στη δημιουργία μιας σχέσης ανάμεσα στη δική μου ζωή και στον θάνατο του άλλου, η οποία δεν είναι στρατιωτική και πολεμική, δεν είναι μια σχέση σύγκρουσης, αλλά μια σχέση βιολογικού τύπου: «όσο τα κατώτερα είδη θα τείνουν να εξαφανιστούν, όσα τα μη φυσιολογικά άτομα θα εξοντώνονται, τόσο οι εκφυλισμένοι σε σχέση με το είδος θα λιγοστεύουν, τόσο περισσότερο εγώ –όχι ως άτομο αλλά ως είδος– θα ζήσω, θα είμαι δυνατός, θα είμαι ρωμαλέος, θα μπορώ να αυξάνομαι και να πληθύνομαι». Ο θάνατος του άλλου δεν είναι απλώς η ζωή μου, επειδή μου εξασφαλίζει την προσωπική μου ασφάλεια· με τον θάνατο του άλλου, τον θάνατο της κακής φυλής, της κατώτερης φυλής (ή του εκφυλισμένου, ή του μη φυσιολογικού), η ζωή θα γίνει πιο υγιής· πιο υγιής και πιο καθαρή [...] Ο μηχανισμός αυτός λειτουργεί, επειδή ακριβώς οι προς εξολόθρευση εχθροί δεν είναι οι αντίπαλοι, με την πολιτική έννοια του όρου· είναι οι εξωτερικοί ή εσωτερικοί κίνδυνοι, σε σχέση με τον πληθυσμό και για τον πληθυσμό (Michel Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, Ψυχογιός, Αθήνα 2002, σ. 314-315).
 23. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Αλέξης Παπακελάς αναδείχθηκε, από τον σημαντικής επιρροής διαδικτυακό τόπο Politico, ως ένας από τους «28 ανθρώπους από τις 28 ευρωπαϊκές χώρες που διαμορφώνουν, ταρακουνούν και εμπνέουν την Ευρώπη» (βλ. <http://www.politico.eu/list/politico-28/alexis-parahelias/>, πρόσβαση: 27.4.2016).
 24. Ζηνοβία Λιαλιούτη / Γιώργος Μπιθουμήτρης, «Κρίση, ηγεμονία και ΜΜΕ: Το παράδειγμα ΣΚΑΪ/Καθημερινής», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* 40 (2013), σ. 140.
 25. *Αυτ.*, σ. 156.
 26. *Αυτ.*, σ. 158.
 27. *Αυτ.*, σ. 172.
 28. *Αυτ.*, σ. 160.
 29. Αλέξης Παπακελάς, «Ο ακήρυκτος πόλεμος», *Καθημερινή*, 17.12.2010.
 30. Αλέξης Παπακελάς, «Ο κύκλος των χαμένων», *Καθημερινή*, 25.3.2011.
 31. Αλέξης Παπακελάς, «Στον αέρα η κοινωνία μας», *Καθημερινή*, 17.4.2011.
 32. Αλέξης Παπακελάς, «Η μόνη μας ελπίδα», *Καθημερινή*, 18.9.2011.
 33. Αλέξης Παπακελάς, «Η ζούγκλα της ανομίας», *Καθημερινή*, 8.4.2012.
 34. Αλέξης Παπακελάς, «Βορά στα θηρία του λαϊκισμού», *Καθημερινή*, 8.4.2012.
 35. Αλέξης Παπακελάς, «Στο ίδιο τσουβάλι;», *Καθημερινή*, 3.12.2014.
 36. *Αυτ.*
 37. Αλέξης Παπακελάς, «Δαμάζεται το κτήνος του λαϊκισμού;», *Καθημερινή*, 18.3.2015.
 38. Αλέξης Παπακελάς, «Τα συντρίμια των ψευδαισθήσεων», *Καθημερινή*, 12.7.2015.
 39. Αλέξης Παπακελάς, «Το κτήνος του λαϊκισμού», *Καθημερινή*, 14.7.2015.
 40. Αλέξης Παπακελάς, «Η αναγκαστική προσγείωση», *Καθημερινή*, 23.7.2015.

41. Αλέξης Παπακελάς, «Το αυθαίρετο στο Θέρισο», *Καθημερινή*, 9.8.2015.
42. Αλέξης Παπακελάς, «Τα δόντια του λαϊκισμού», *Καθημερινή*, 16.8.2015.
43. Αλέξης Παπακελάς, «Το αδιέξοδο του κ. Τσίπρα», *Καθημερινή*, 8.11.15.
44. Και μάλιστα σε μάλλον πρόδηλη επιτελεστική αντίφαση προς την ανάγκη για πολιτική μετριοπάθεια που επικαλείται το αντιλαϊκιστικό μπλοκ –και ο ίδιος ο αρθρογράφος– σε πολλά μάλιστα από τα παραπάνω άρθρα. Χαρακτηριστικά, ο ίδιος ο Αλέξης Παπακελάς στη συνέντευξη που έδωσε στον παραπάνω ιστότοπο, με αφορμή τη συμπερίληψή του στη λίστα των 28 προσωπικοτήτων της Ευρώπης, ερωτώμενος: «με ποιο σλόγκαν θα διαφήμιζε την Ευρώπη», απαντά: «Η δύναμη της ανοχής, του συμβιβασμού, του πολιτισμού και της ισορροπημένης ανάπτυξης» (βλ. <http://www.politico.eu/list/politico-28/alexis-parahehas/>, πρόσβαση: 27/4/2016).
45. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, δεν πρόκειται για κάποια παγκόσμια πρωτοτυπία. Ήδη από το 1963, σε μια καταλυτική ανασκευή του αντιλαϊκιστικού επιχειρήματος του Hofstadter, ο σημαντικός αμερικανός ιστορικός Walter Nugent ξεκινά το βιβλίο του με ένα κεφάλαιο που τιτλοφορείται: «Ο λαϊκισμός ως τέρας [monster]», αναδεικνύοντας τις ακρότητες του αντιλαϊκιστικού λόγου στο αμερικανικό πλαίσιο της εποχής (Walter Nugent, *The Tolerant Populists*, β' έκδ., Chicago University Press, Σικάγο 2013, σ. 3).
46. Στέφανος Κασιμάτης, «Ήλθαν για να γίνουν κατεστημένο», *Καθημερινή*, 8.5.2015.
47. Γιώργος Μητράκης, «Οι εκλογές ως αδιέξοδο», *Αγγελιοφόρος*, 6.6.2015.
48. Μπάμπης Παπαδημητρίου, «Το ακρέιαστο δημοψήφισμα», *Καθημερινή*, 12.5.15.
49. Κασιμάτης, «Ήλθαν για να γίνουν κατεστημένο», *ό.π.*
50. Σώτη Τριανταφύλλου, «Εξιδανίκευση και πραγματικότητα», *εφ. Athens Voice*, 13.5.2015.
51. Ο Πλειός, σε πρόσφατη έρευνά του, διαχωρίζει τις εφημερίδες που μελετά, σε «κεντροδεξιές» και «κεντροαριστερές». Στις πρώτες συγκαταλέγει όσες είναι προσανατολισμένες στη «διατήρηση (έναντι της αλλαγής) των υφιστάμενων οικονομικών ρυθμίσεων στην ΕΕ και ιδιαίτερα στην Ευρωζώνη» και εν πολλοίς υποστηρίζουν τις «μνημονιακές πολιτικές» (Πλειός, «Οι ειδήσεις της κρίσης», *ό.π.*, σ. 497). Εδώ προτιμήσαμε να μην αποδώσουμε σαφές πολιτικό στίγμα στις εξεταζόμενες εφημερίδες και να σημάνουμε απλώς τον ευρύτερο πολιτικό προσανατολισμό τους, εξού και ο διαχωρισμός σε «αριστερόστροφες» και «δεξιόστροφες».
52. Παρόμοιο είναι το συμπέρασμα, για μία ιδιαίτερη πτυχή του εθνικιστικού λόγου, τη στάση απέναντι στη μετανάστευση. Αν και τα δείγματα ήταν λιγότερα, η ανάγνωση των άρθρων υποδεικνύει και πάλι ότι η στάση απέναντι στη μετανάστευση δεν συνδέεται με τη φιλολαϊκιστική/αντιλαϊκιστική τοποθέτηση, αλλά μάλλον με την ευρύτερη πολιτική τοποθέτηση, στον άξονα αριστερά-δεξιά. Χάρη, μάλιστα, στην προνομιακή σύνδεση του λαϊκισμού με την αριστερά, δεν είναι ασυνήθιστο οι ίδιοι αντιλαϊκιστές αρθρογράφοι που καταγγέλλουν τον «εθνολαϊκισμό», να χαρακτηρίζουν ως «λαϊκιστική» μία πιο φιλική από την κυρίαρχη στάση απέναντι στη μετανάστευση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, και εδώ, ο Αλέξης Παπακελάς, ο οποίος σε ένα από τα προαναφερόμενα άρθρα (Παπακελάς «Η ζούγκλα της ανομίας», *ό.π.*) συμπεραίνει ότι ο λαϊκισμός είναι αυτός που εμποδίζει τη λύση του «ζητήματος της λαθρομετανάστευσης», μέσα από την κράτησή τους στα «κέντρα λαθρομεταναστών» και ο ίδιος ταυτόχρονα οδηγεί σε «φασιστικές εξάρσεις βίας».
53. Στάθης Καλύβας, «Το μεγάλο δίλημμα του Αλέξη Τσίπρα», *Καθημερινή*, 7.6.2015.
54. Laclau / Mouffe, *Hegemony*, *ό.π.*

Στο βιβλιοπωλείο των εκδόσεων ΘΕΜΕΛΙΟ

όλες οι ελληνικές εκδόσεις
στις καλύτερες τιμές

και στον πρώτο όροφο του βιβλιοπωλείου
θα βρεθείτε σε έναν όμορφο χώρο για παιδιά και εφήβους
διαμορφωμένο με φαντασία, πλούσιο σε βιβλία
και δημιουργικά παιχνίδια

